

Zsigmond Lóránd Bordi – Alexandru Popa

CASTRUL ROMAN DE LA BOROȘNEU MARE: O SUTĂ DE ANI DE LA PRIMA CERCETARE ARHEOLOGICĂ SISTEMATICĂ¹

Introducere

Istoria și arheologia epocii romane în estul Transilvaniei sunt o preocupare științifică care a demarat încă în secolul al XIX-lea. Deși monumentele romane din zonă au fost cunoscute încă de la începutul secolului,² fiind cercetate și descrise cu metodele științifice ale romantismului european, caracteristice epocii, doar acele vestigii care erau vizibile la suprafață. Constituirea României Mari a adus din partea proaspăt createi școli românești de arheologie impulsuri de înnoire, dar în esența ei, situația documentării în teren a siturilor de epocă romană nu s-a schimbat prea mult. După primele publicații, apărute pe baza cercetărilor sistematice de teren din a doua jumătate a secolului XIX și primele decenii ale sec. XX,³ s-a ajuns la situația în care alte probleme științifice au ajuns să umple ordinea de zi a cercetării. Pe parcursul timpului au fost investigate arheologic unele castre romane din zonă, dar rezultatele acestora nu și-au găsit locul în lucrările de sinteză despre întreaga provincie Dacia sau o parte sau alta ale ei.⁴

Chiar și după declanșarea numeroaselor cercetări arheologice din a doua jumătate a secolului XX, volumul integral de cunoștințe asupra zonei de est a Daciei romane a rămas în comparație cu cel al altor perioade istorice – unul numeric foarte modest. Nivelul redus de cunoștințe asupra istoriei și arheologiei estului Transilvaniei sunt reflectate de lucrările de sinteză ale lui Nicolae Gudea, care au devenit publicațiile de referință pentru teritoriul românesc pentru comunitatea științifică internațională. Din aceste lucrări se desprinde cu ușurință că majoritatea castrelor din estul Daciei romane sunt cunoscute foarte superficial. Cunoștințele noastre despre ele se sprijină pe un set de informații provenite din săpături și investigații de teren cel târziu din anii 70 ai secolului trecut. Principalele deficite ale acestor investigații sunt legate atât de înregistrările topografice în teren, cât și de stratigrafia siturilor săpate. Un diagnostic de

teren foarte riguros și cercetări arheologice efectuate după standardele moderne, urmate de o analiză și de o interpretare a informațiilor culese, rămân pentru moment un deziderat științific.

Înainte de a începe asemenea cercetări considerăm oportun de a trece în revistă rezultatele investigațiilor efectuate de predecesorii noștri în siturile de epocă romană din estul Transilvaniei. Ne-am propus să identificăm, să sistematizăm și să analizăm atât materialele de arhivă păstrate și colecțiile de materiale arheologice din regiune, cât și publicațiile care s-au născut din cercetările arheologice epocii romane din estul Transilvaniei. În acest context, am început documentarea cu castrul de pe teritoriul actualei localități Boroșneu Mare, din județul Covasna.

Deși a fost cercetat până acum în mai multe rânduri și posedă o bibliografie relativ numeroasă, problemele legate de dimensiunile, de perioada de funcționare, respectiv de trupele staționate, rămân departe de a fi fost elucidate integral. Acest fapt se datorează mai ales gradului insuficient de publicare a documentației săpăturilor și a materialului arheologic recuperat. În vederea depășirii acestei situații, în cele ce urmează ne-am propus să prezentăm pe scurt principalele rezultate ale cercetărilor arheologice, efectuate în cursul ultimului secol în zona castrului.

Așezarea geografică

Localitatea Boroșneu Mare, centrul administrativ al comunei cu același nume, se găsește în partea centrală a județului Covasna, fiind situată la 17 de km de municipiul Sfântu Gheorghe și la 13 km de orașul Covasna (*Pl. 1/1*). Satul propriu-zis se găsește pe terasa înaltă, cu maluri abrupte, a văii Râului Negru, deasupra albiei pârâului Covasna (*Pl. 1/2*), la capătul unui piemont cu pantă lină, care în apropierea localității Valea Mare atinge cumpăna apelor dintre bazinul hidrografic al Oltului și al Buzăului.

¹ Studiu realizat în cadrul programului de cercetare „Granița de est a Daciei romane”, finanțat prin grantul ANRCS – CNCS – UEFISCDI, proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0652.

² SCHEINT, Daniel G. 1833.

³ BUDAY Árpád 1927; CHRISTESCU, Vasile 1929; PANAITESCU, Emil 1929; CHRISTESCU, Vasile 1937.

⁴ CHRISTESCU, Vasile 1938; FERENCZI István 1939; BORZA, Alexandru 1945; CANTACUZINO, George 1945.

Începuturile cercetării

Paleta descoperirilor de factură romană de pe teritoriul localității Boroșneu Mare, începe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prima informație scrisă despre existența unor ruine aflate în perimetrul satului (Pl. 2/2, A) provine din anul 1864, când, răspunzând la chestionarul lui Frigyes Pesty⁵, judele și notarul local consemnau pe latura sudică a satului, în [locul] „*Dombalj⁶, numit astfel după dealul cetății care se ridică deasupra ei, unde și astăzi se găsesc ruinele unor clădiri vechi. În acest loc se găsesc în pământ cărămizi groase de o șchioapă, având lățimea de un picior „kubik” și jumătate*”⁸.

O altă sursă scrisă din secolul al XIX-lea este monografia despre Secuime a lui Balázs Orbán. În volumul referitor la scaunul secuiesc *Treiscaune*, autorul menționa că forma relativ rectangulară a înălțimii pe care se află biserica reformată, aflată aproximativ în centrul localității, ar putea marca locul unui castru roman (Pl. 2/2, B). Totodată el amintește și faptul că fundații de mari dimensiuni sunt cunoscute și pe proprietatea lui István Kónya,⁹ adică în acea parte a satului, unde au fost localizate ulterior urmele castrului roman.

Este de remarcat faptul că Harta Iosefină nu conține informații despre ruine ale unei fortificații la Boroșneu Mare (Pl. 2/1).¹⁰ Luând în considerație seriozitatea și exhaustivitatea cu care s-a executat această lucrare de referință a cartografiei austriece, precum și faptul că în alte părți ale lucrării vestigiile de acest gen au fost menționate, presupunem că la momentul redactării *Josephinische Landaufnahme* fortificația de la Boroșneu Mare avea zidurile deja dezafectate și cu șanțurile umplute în așa măsură, încât ele să nu mai atragă destulă atenție.

Seria de informații scrise din secolul al XIX-lea continuă cu autobiografia lui Bajkó Elek din

Boroșneu Mare. Aici sunt consemnate câteva referințe despre existența în teritoriul satului a unei fortificații romane. Astfel, aflăm că în sat exista o „*cetate romană sau fortificație puternică în care se afla turnul Székely-nézte, a cărui fundație o găsești sigur sub șura lui Mihály Tzikkes (...), care a avut două poduri mobile, una în poarta lui Bíró Elek, iar celălalt în poarta lui Mihály Sebestyén și al lui András Sebestyén, partea sa centrală aflându-se pe lângă cotețul de porci al lui Balázs Kónya, îl vei găsi în mijlocul drumului, deoarece acolo au fost așezate pietrele fasonate ale bisericii (sic!)*”¹¹. Din păcate, chiar dacă manuscrisul este foarte explicit în privința punctelor unde ar putea exista urme ale castrului, acestea – exceptând imobilul familiei Kónya (Pl. 3) – nu mai pot fi identificate în prezent, datorită deselor schimbări de proprietari în cursul celor paisprezece decenii, care au trecut de la redactarea memoriilor husarului secuiei Bajkó.

În anul 1888 Gábor Téglás, arheolog din Deva, nota descoperirea la Boroșneu Mare a unor piese de factură romană.¹² Conform acestuia, în anul 1877 într-o groapă din cimitirul ortodox, dispus pe latura vestică a localității, a apărut un opaiț întreg. Din același context (mormânt?) mai proveneau două opaițe fragmentare și un craniu, care nu au fost păstrate de către descoperitor. După mărturiile culese ulterior de la descoperitor, solul excavat era argilos, cu urme de arsură, cărbune de lemn ars și fragmente de oase. Téglás mai menționează că piesele descoperite au intrat în posesia profesorului István Szász din Sfântu Gheorghe, care la rândul său i le-a și transmis.¹³ Pe baza acestei descoperiri autorul ajungea la concluzia că la Boroșneu Mare în antichitate se găsea o așezare romană, aflată pe drumul ce lega castrul de la Comalău cu Dunărea de Jos.¹⁴

⁵ Chestionarul a dorit să adune informații privind istoria, toponimele și monumentele aflate în perimetrul tuturor localităților din Regatul Ungar și Marele Principat al Transilvaniei. Materialul adunat nu a fost valorificat integral (cu excepția unor studii toponimice), rămânând în formă de manuscris până la publicarea sa parțială în anul 2012. (Vezi CSÁKI Árpád 2012.)

⁶ Echivalentul în limba română – „Sub Deal”. – Toponimul apare și în jurnalul de șantier al lui Ferenc László.

⁷ Unitate de măsură locală necunoscută.

⁸ „*Dombalja, mely régebben a felette álló várdombról nevezetett, mely helyen jelenleg is valami régi épület romok maradványai találhatók. Ezen a helyen jelenben is találhatók a földbe sülyed[ve] egye[n]lő arasz vastagságú és egy kubik láb s fél szélességű téglák.*” (CSÁKI Árpád 2012, 100.)

⁹ „*Azon szabályos idomu magaslat, hol a református templom s e falu piacza van, akként van idomítva, mintha ottan római castrum feküdt volna, s bár nem régen Kónya István kertjében terjedelmes alapfalakra akadtak, mégis csak rendszeres ásatások tudnák a valót kideríteni.*” (ORBÁN Balázs 1869, 163.)

¹⁰ *Josephinische Landaufnahme*, pagina 271.

¹¹ „*Ujball nagy Borosnyon vagy egy régi római vár vagy kemény festung melybe volt a Székely nézte torony a mostan élő Tzikkes Mihály csúre helyén ott keresd a fundamentumát kétség nélkül meg találod (...) két felhúzó hídja volt egygyik a Bíró Elek úr kapujába, a másik a Sebestyén Mihály kapujába és a Sebestyén András kapujába a két köznek ha két felé méred ép esik a Kónya Balázs úr hízaló pajtája aránt az út közepén ott keresd a templom faragott köveit, mert oda tették töltelknek.*” (Manuscris în Biblioteca MNS, Nr. inv. 28483; Publicat în: SZÉKELY Zoltán 1946, 31-32, nota 25, respectiv SZÉKELY Zoltán 1955b, 27, nota 65.)

¹² TÉGLÁS Gábor 1888.

¹³ Nu poate fi exclus că piesele s-ar păstra și în prezent în patrimoniul Muzeului din Deva. În pofida faptului că în articol este menționat astfel, este cert că piesele descoperite în anul 1887 nu au intrat în colecția MNS (Vezi: NAGY Géza 1890a, 57-59; NAGY Géza 1890b).

¹⁴ TÉGLÁS Gábor 1888, 184.

Cercetări de teren și materiale provenite din donații

În baza informațiilor de arhivă de la Muzeul Național Secuiesc, din Sfântu Gheorghe (în continuare: MNS), s-a putut ajunge la concluzia că în perimetrul castrului au fost efectuate cel puțin patru campanii de cercetare arheologică. Acestea au adus la suprafață un material arheologic bogat și variat, respectiv au permis stabilirea poziției și a caracterului vestigiilor romane din localitate.

Anul 1911

Primele cercetări arheologice sistematice în situl de la Boroșneu Mare au fost efectuate începând cu data de 19 martie 1911. Lucrarea a fost executată de către Ferenc László și Vilmos Csutak, custozii ai MNS. Rezultatele cercetării au fost fixate în jurnalul de șantier, păstrat în original în arhiva instituției (*Pl. 3/1-2*), și apoi publicate conform cerințelor vremii de către cei doi.¹⁵ Sondajul s-a efectuat pe terenul arabil, situat la nord-vest de imobilul lui Kálmán Kónya, în locul unde se găsesc în prezent grajdurile fostului CAP. În cursul cercetării au fost deschise trei casete (A, B, C). *Caseta A*, având dimensiunile de 4,5 x 2,2 m a fost deschisă aproximativ în centrul terenului. Din umplutura ei a fost extras material arheologic bogat, compus din țigle, cărămizi, fragmente ceramice de factură preromană și romană. Autorii investigației vorbesc despre descoperirea vestigiilor unui zid prăbușit de cărămidă. Niciuna dintre cărămizi¹⁶ nu se afla *in situ*. *Caseta B*, cu dimensiunile de 3 x 1 m a fost deschisă în apropiere de latura sud-vestică a terenului, la cca. 60-65 m de marginea platoului. În casetă nu a apărut niciun fel de structuri de zidării sau complexe arheologice, în schimb a fost recoltat un număr mare de fragmente ceramice. *Caseta C*, a cărei dimensiuni n-au fost consemnate în jurnalul de șantier, a fost deschisă pe latura nordică a terenului, la 11 m de marginea platoului. În casetă au fost consemnate urme de pământ ars, având pe margine cărămizi de mari dimensiuni, așezate una peste alta. Ansamblul descoperit a fost considerat cuptor de ars ceramică.

În paralel cu săpătura propriu-zisă, pe platou a fost efectuată și o cercetare de suprafață. S-au recoltat fragmente ceramice și s-a consemnat existența unui șanț care atingea la acea vreme adâncimea de circa 0,5-1,5 m și lățimea de până la 15-20 m. Structura delimita un areal dreptunghiular cu dimensiunile de 400 m pe direcția nord-sud și circa 200 m pe direcția est-vest. Atât în cursul cercetării de teren efectuate, cât și prin raportarea acestora cu ortofotoplanul sitului, s-a stabilit că dimensiunile șanțului au fost doar evaluate și nu măsurate efectiv. (*Pl. 3/3*.)

Materialul arheologic, rezultat din săpături și din cercetările de suprafață, consta în primul rând din ceramică (preistorică, antică și medievală) și material tegular. Din raportul anual al muzeului reiese că au fost descoperite 150 de fragmente ceramice, 15 cărămizi, 53 de fragmente de țigle și olane de diferite forme, respectiv 11 piese de alt tip (fragmente de sticlă, chirpic, piatră perforată etc.).¹⁷ O parte a acestor materiale au ajuns la MNS unde au fost inventariate sub numerele 4048-4090.¹⁸

Deoarece înregistrările din registrul-inventar nu fac diferență între materialul descoperit în cursul săpăturii și materialul adunat pe parcursul cercetării de suprafață, analiza materialului arheologic din această cercetare este destul de complicată. Prin urmare, nu putem formula decât câteva concluzii cu caracter general:

În cadrul materialului preistoric se pot diferenția fragmente ceramice eneolitice, aparținând culturii Bodrogkeresztúr (*Pl. 4/1-2*), din perioada mijlocie a epocii bronzului, cultura Wietenberg (*Pl. 4/3-4*), din perioada târzie a epocii bronzului, cultura Noua (*Pl. 4/5-9*), respectiv din prima vârstă a fierului, cultura Gáva (*Pl. 4/10*). Materialul medieval este reprezentat de fragmente de pereți de vase, respectiv gura unei oale cu buza îngroșată (*Pl. 4/11*), modelate pe roata înceată.

În cuprinsul materialului roman distingem fragmente de străchini¹⁹ (*Pl. 5*), castroane²⁰ (*Pl. 6*), farfuri (*Pl. 7/1*), oale (*Pl. 7/2-5*), capace de vas (*Pl. 7/6-9*), amfore (*Pl. 8/1-4*). În afară de acestea, s-au descoperit fragmente de proiectile de praștie (*Pl. 8/5-6*).

Cercetarea de teren a fost însoțită de consemnarea descoperirilor monetare²¹ în zona adiacentă sitului.

¹⁵ Arhiva Ferenc László, caietul Nr. VIII, 37-40 – Arhiva Secției Istorie-Arheologie a MNS; LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos 1912, 64-65.

¹⁶ Nici jurnalul de șantier și nici raportul publicat nu oferă detalii asupra tipului și dimensiunilor cărămizilor.

¹⁷ LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos 1912, 65.

¹⁸ Din cele 229 de piese menționate de raport, în colecția MNS am identificat doar fragmentele ceramice. În cea ce privește materialul tegular, nu avem certitudinea că aceasta ar fi ajuns la MNS. Probabil acestea au fost considerate – ca și în multe alte

cazuri similare – mai puțin importante și au fost abandonate la finalizarea cercetării la locul descoperirii.

¹⁹ În această categorie au fost încadrate acele vase, ale căror înălțime este mai mică decât un sfert din diametru.

²⁰ În această categorie au fost încadrate acele vase, ale căror înălțime este mai mare decât un sfert din diametru.

²¹ Arhiva Ferenc László, caietul Nr. VIII, p. 40; Cele două monede de aur au dispărut în timpul evacuării muzeului, de la sfârșitul celui de-al II-lea război mondial.

Dintre acestea se remarcă un aureus descoperit lângă albia pârâului Covasna. Piesa purta legenda NERO CAESAR AVGVSTUS pe avers, respectiv JUPITER CUSTOS pe revers și efigia lui Jupiter, șezând pe tron și ținând în mână un fulger.²² Cea de-a doua monedă, un al doilea aureus, cu legenda IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M pe avers și TR P IX IMP XV COS VIII PP pe revers, încadrând imaginea unui elefant(!),²³ a fost descoperită „în drum”, în fața casei lui Elek Bartha.

Deși a consemnat existența unui „șanț de apărare”, László nu vorbește în raport sau publicație despre posibilitatea existenței pe locul sondajului efectuat a unei fortificații, ci doar de o așezare civilă. Aceasta ar fi stat în legătură cu „castrul roman”, presupus lângă satul Leț, și pe ruinele căruia ar fi fost ridicată în secolul al XVI-lea cetatea de la Leț-Varhegyiu.²⁴

În vara aceluiași an 1911²⁵, Kálmán Kökösi, proprietarul imobilului învecinat, a donat muzeului din Sfântu Gheorghe (MNS) câteva piese arheologice, descoperite în grădină (Nr. inv. 3874-3878). Dintre acestea semnalăm un picior de amforă (*Pl. 9/1*) și un gât de vas (*Pl. 9/2*), respectiv un vas miniatural de tradiție preromană (*Pl. 9/3*). Aceste piese sunt primele descoperiri despre care se poate spune cu certitudine că provin de pe teritoriul castrului roman de la Boroșneu Mare.

Anul 1914

În cursul anului 1914 colecția MNS s-a îmbogățit cu alte piese arheologice, descoperite întâmplător pe proprietățile din zona castrului. Astfel, Kálmán Köny dona muzeului zece piese provenind din curtea sa (Nr. inv. 5593-5602). Dintre acestea amintim în primul rând fragmentul unei oale medievale și o ceașcă a epocii bronzului. Epocii romane au aparținut un castron întreg²⁶ (*Pl. 9/4*), fragmente de amforă (*Pl. 9/5*) și patru cărămizi. Acestea din urmă (*Pl. 10*), cu dimensiunile cuprinse între 19,1-20,0 × 19,0-20,0 × 7,9-9,1 cm, erau șampilate. Fiecare șampilă era încadrată într-un cartuș dreptunghiular, cu dimensiunile de 12,7-13 × 3,3-3,4 cm, colțurile rotunjite și adâncimea de circa 0,5 mm. Pe două dintre ele (Nr. inv. 5593 – *Pl. 10/1* și Nr. inv. 5596 – *Pl. 10/2*), se pot observa urmele șterse ale literelor A L

F A (*Pl. 10/1a-2a*). Acestea erau centrate spre stânga cartușului, fapt ce indică probabil caracterul lacunar al ștampei. În celelalte două cartușe, literele nu pot fi recunoscute, fiind șterse complet.

Anul 1943

Seria de donații, provenind din zona castrului de la Boroșneu Mare a continuat în anul 1943. Astfel, din registre-inventar ale MNS aflăm că din zona drumului, care separă proprietățile Könya și Kökösi, a fost scoasă la lumină și adusă la muzeu încă o cărămidă șampilată.²⁷

Anul 1947

În primăvara anului 1947 Zoltán Székely a efectuat pe proprietatea Kökösi un sondaj care a adus la lumina zilei primele urme de zidării de piatră. Deoarece până în prezent nu s-a reușit identificarea jurnalului de șantier și a planurilor originale de săpătură, detaliile cercetării din anul 1947 pot fi reconstituite doar pe baza a două publicații care descriu cercetarea și prezintă rezultatele ei.²⁸ Din acestea reiese că săpătura s-a efectuat pe proprietatea lui Kálmán Kökösi, vis-à-vis de colțul clădirii principale, pe direcția cimitirului, la cca. 10 m de gardul acestuia (*Pl. 11/1*).²⁹ Publicațiile nu menționează dimensiunile casetei săpate. Cu toate acestea, pe baza fotografiei păstrate (*Pl. 11/1a*) putem estima suprafața decopertată la cca. 5 × 7-8 m. Zidăria descoperită era realizată din piatră spartă, nefasonată, legată cu mortar. Lățimea ei atingea circa 1,80 m. De aceasta se lega o construcție cu dimensiunile de 4,50 × 3 m, interpretată drept turn semicircular. Elevația pereților era dezafectată încă în antichitate și se găsea la momentul investigației sub un strat de pământ negru, cu grosimea de circa 0,30-0,40 m. Pe exteriorul zidului, la adâncimea de circa 0,50 m, s-au descoperit resturile unui complex amintit de descoperitor drept „mormânt de incinerare”. Din inventarul acestuia făceau parte fragmentul unei farfurii realizate din pastă fină, de factură *terra sigilata* (*Pl. 12/1*) și un opaiț, păstrat fragmentar (*Pl. 12/9*). Pe ambele laturi ale zidului s-au mai descoperit fragmente de farfurii (*Pl. 12/2, 4*), o strachină emisferică aplatizată, de dimensiuni

²² Tip RIC 52, emisiune din anii 64-65 p. Chr.

²³ Pe baza legendei, moneda este o emisiune a lui Titus din anul 80 p. Chr., de tip RIC 106, pe al cărei revers este reprezentat un scaun curul și nu un elefant. Datorită formei relativ asemănătoare, cele două imagini pot fi ușor confundate, în special în cazul unei monede uzate.

²⁴ LÁSZLÓ Ferenc 1911, 183.

²⁵ Pe baza datei (16 iunie) se poate presupune că donația a fost făcută ca reacție la sondajul efectuat primăvara de către

custozii MNS.

²⁶ Nr. inv. 5599; Dimensiuni: Dg: 175 mm, Dmax: 190 mm, Db: 72 mm, I: 98 mm.

²⁷ Nr. inv. 10.350. Vezi și SZÉKELY Zoltán 1944, 486.

²⁸ SZÉKELY Zoltán 1955a, 24-28; SZÉKELY Zoltán 1955b, 26-32. Este vorba practic de un singur text ale cărui versiuni în română și maghiară se deosebesc totuși între ele.

²⁹ SZÉKELY Zoltán 1955b, 28.

mici (*Pl. 12/3*), fragmente de oale cu sau fără toartă (*Pl. 12/5-8*), fragmente de amfore (*Pl. 13/1-2, 4*) și mai multe fragmente de țigle (*Pl. 13/3, 5-6*). De pe latura vestică a zidului mai provine un denar din anul 58 a. Chr., de la P. Licinius Crassus.³⁰

Anii 1973-1974³¹

Pe baza rezultatelor investigațiilor de teren din anul 1947, precum și sprijinindu-se pe manuscrisul lui Elek Bajkó și pe informațiile culese de la localnici³², Zoltán Székely a emis ipoteza conform căreia fortificația romană de la Boroșneu Mare ar fi ocupat o suprafață de 198 × 131 m, cu laturile lungi orientate pe direcția sud-est–nord-vest (*Pl. 11/2*).³³ Această afirmație a autorului nu a putut convinge comunitatea științifică despre existența la Boroșneu Mare a unui castru auxiliar. În vederea tranșării acestei probleme, în anii 1973-1974 au avut loc cercetări arheologice de amploare în grădina familiei Kökösi și pe terenurile învecinate, cu ocazia cărora urma să fie stabilită forma și dimensiunile castrului roman de la Boroșneu Mare.

Sursele noastre privind campaniile de cercetare din acești ani sunt foarte modeste. Singura publicație asupra rezultatelor campaniilor 1973-1974 este profilul secțiunii „S. V” din anul 1973 (fără descriere textuală), apărut într-un studiu care abordează un cu totul alt subiect.³⁴ În afară de acesta, în arhivele MNS au mai fost identificate următoarele: un plan de săpătură din anul 1973, planul general al cercetării, cu secțiunile trasate în anii 1973-1974, două profile integrale (cele ale secțiunilor I și V), două schițe de profil pentru secțiunea VI și pentru „bastionul” nord-vestic. În afară de acestea, s-a putut stabili existența unui jurnal de șantier din anul 1973, care –regretabil– nu documentează decât primele 10 zile de lucru, fără să fie menționate în ea ultimele patru secțiuni, trasate în cursul aceluși an. Documentația de șantier din anul 1974 a fost de negăsit. La fel, nici în fototeca muzeului nu s-au putut identifica fotografii sau negative realizate în cursul cercetării avizate. Cu toate acestea, am încercat o reconstrucție a rezultatelor acestor două campanii.

Din planul general al cercetării reiese că în cursul celor doi ani au fost deschise un număr de 22 secțiuni: zece (S. I-X) în cursul anului 1973 și douăsprezece (S. XI-XIX și trei fără numerotare) în anul următor. În timp ce secțiunile trasate în primul an au vizat în special latura nordică a fortificației, celelalte au fost trasate în zona colțului vestic, respectiv a colțului sudic, precum și pe latura sud-estică. (*Pl. 15/1.*)

Stratigrafia consemnată este relativ simplă, humusul vegetal fiind urmat de un „strat roman”, cu grosimea cuprinsă între 0,50 și 0,80 m, care se suprapune peste un „strat din epoca bronzului și La Tène”, urmând apoi lutul galben steril (*Pl. 15/2-3*).

Din câte s-a putut vedea în documentația păstrată, singurul loc, unde a fost surprins zidul de incintă al castrului, este secțiunea S. I. Zidăria dezvelită avea lățimea de circa 1,30 m și era executată din piatră brută nefasonată, legată cu mortar. La momentul cercetării resturile zidului atingeau înălțimea de circa 1 m. În restul cazurilor, autorul săpăturilor a putut fixa doar urma șanțului fundației. Aceasta a rămas vizibilă după dezafectarea zidului care a fost folosit de localnici drept sursă de piatră.

Castrul – după cum reiese din planul general de săpătură – ar fi avut forma unui dreptunghi cu colțurile rotunjite. Axul lung al acestuia ar fi atins 90 m, cel scurt 70 m, astfel încât suprafața închisă de zidurile fortificației ar fi fost de 0,63 ha. Pe latura sud-estică, la cca. 30 m de colțul sudic, în secțiunile fără numerotare, precum și în caseta deschisă între ele, au putut fi identificate resturile unui turn de poartă. Acesta avea formă dreptunghiulară și dimensiunile de circa 5,80 × 5,90 m. Zidăria se asemena, atât prin dimensiunea pietrelor folosite, cât și prin tehnică de realizare, cu zidul de incintă amintit mai sus. Din păcate, celălalt turn al porții nu a putut fi cercetat, așa încât nu ne putem încă aventura la propuneri privind structura și dimensiunile porții.

Zidului de incintă i-a fost adosat un șanț de apărare, cu secțiunea în formă de V asimetric, care se găsea la o distanță de cca. 2 m în fața zidului de incintă.³⁵ Șanțul a putut fi surprins până la o adâncime de 1,75 m și avea în partea superioară lățimea de cca. 4,50 m.

³⁰ SZÉKELY Zoltán 1955a, 28. Autorul mai face referiri la descoperirea în anul 1948, în perimetrul castrului, a unui denar de argint de la împăratul Hadrian și a unei monede de bronz de la Traian.

³¹ Înaintea acestora, în anul 1962 paleta descoperirilor de la Boroșneu Mare s-a îmbogățit cu o nouă cărămidă (dimensiuni: 20 × 17,7 cm, grosime 8 cm), descoperită în perimetrul casei Kökösi, care însă de data aceasta purta ștampila ALA GAL[...], înscrisă într-un cartuș lat de 3,5 cm. Vezi: SZÉKELY Zoltán 1963, 165; RUSSU, Ioan I. 1988, 261, fig. 210. Cărămida, inventariată în colecția MNS sub Nr. inv. 15787, a fost

transferată în anul 1972 în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României.

³² Zidarul Lajos Ráduly susținea că urme ale zidului au apărut și în timpul săpării pivniței caselor lui Dénes Ráduly, Elek Ráduly și Mózes Ráduly, situate la sud-est de zona cercetată. (SZÉKELY Zoltán 1955a, 25, nota 68.)

³³ SZÉKELY Zoltán 1955b, 27, nota 67.

³⁴ Vezi: SZÉKELY Zoltán 1975, fig. 1.

³⁵ Dimensiunile și poziția șanțului au fost măsurate pe profilul secțiunii S. I.

Materialul arheologic cules este unul foarte bogat. Constă din materialul ceramic al culturilor Wietenberg (*Pl. 16/1-3*), Monteoru (*Pl. 16/4*), ale epocii târzii a fierului (*Pl. 16/5-12*), ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov (*Pl. 17*) și din secolele XIII-XIV. Grosul materialului recoltat se constituie din ceramică de factură provincial-romană. Se pot menționa fragmente ale unor farfurii (*Pl. 18-19, 28/1-2*), castroane (*Pl. 20-22, 28/3-6*), străchini (*Pl. 23/1-4, 28/7-8*), oale (*Pl. 24, 25/1-7, 29/1-4*), capace de vas (*Pl. 23/6-7, 28/9-10*), amfore (*Pl. 23/8, 29/6-9*), ulcioare (*Pl. 25/9-11*), o ceașcă (*Pl. 25/8*), un vas afumător (*Pl. 23/9*), respectiv un opaiț cu inscripția FORTIS³⁶ (*Pl. 23/5*).

Dintre formele identificate se disting în primul rând castroanele care reprezintă mai mult de o treime din materialul recoltat (*Fig. 1*). Urmează oalele (23%), respectiv farfuriile (18%) și amforele ale căror fragmente identificate reprezintă 9% din material. Mai puțin importante din punct de vedere statistic sunt străchinile (6%), capacele (4%) și ulcioarele (2%).

Alături de ceramică au apărut un număr relativ mare de proiectile de diferite dimensiuni. Cele mai mari (*Pl. 26/1-4*) erau realizate din piatră și din lut ars și ating greutatea de 530-930 g. Această categorie ar putea reprezenta proiectilele unor piese de artilerie de tip *onager*. Cele mijlocii (*Pl. 26/5-6, 8-9, 16*), realizate din lut ars, cu greutatea cuprinsă între 208 și 275 g, ar putea fi proiectilele unei praștii cu mâner, de tip *fustibalus*. Piesele cele mai mici din această categorie (*Pl. 26/7, 10-15, 17-19*) – de asemenea din lut ars și o greutate de 66-153 g, le atribuim proiectilelor pentru praștia simplă (*funda*).

Materialul tegular descoperit constă în principal din cărămizi (*Pl. 27/5; 32/1-2*), un olan de mari dimensiuni,³⁷ păstrat într-o stare de conservare relativ bună (*Pl. 27/1*), respectiv un număr mare de fragmente, din țigle de diferite tipuri și forme (*Pl. 27/2-4; Pl. 30-31*).

O parte din materialul tegular poartă urmele unor ștampile de oficina, cum ar fi: A L F [...] (*Pl. 27/2-2a*), [...] L F A L A (*Pl. 31/1-1a*), [...] H I BRAC (*Pl. 27/3-3a*), [...] A GALL (*Pl. 32/1*), respectiv COH III C[...] (*Pl. 32/1*).³⁸

Descoperirile monetare au fost reduse ca număr, constând dintr-un denar de argint al lui Vespasian, din anul 74 p. Chr., cu legenda Av. IMP CAESAR VESPASIAN AVG, cu capul laureat al împăratului spre dreapta, Rv. PONT MAX TR P COS V, Vespasian așezat spre dreapta, ținând sceptrul și o ramură de palmier³⁹ (*Pl. 32/3*). Un alt denar de argint a fost bătut în perioada de domnie a lui Hadrian (117-138 p. Chr.) și purta legenda Av. IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG, capul laureat al împăratului spre dreapta, Rv. P M TR P COS III, Aequitas stând spre stânga, ținând în mână balanța și cornul abundenței⁴⁰ (*Pl. 32/4*). De asemenea, în perioada săpăturilor arheologice a mai fost achiziționată, de la un anume Iuliu Ötvös, o monedă relativ uzată, atribuită lui Aurelian, cu locul de descoperire necunoscut.

S-au mai descoperit și câteva piese metalice: un vârf de săgeată de fier, cu vârful conic și tub de înmănușare (*Pl. 32/6*),⁴¹ câteva cuie de fier, precum și o piesă de bronz, în formă de semilună, prevăzută pe o latură cu trei urechiușe mai mici și una mai mare pe cealaltă latură, decorată cu incizii (*Pl. 32/7*).⁴² Probabil că în acest caz este vorba de o piesă de harnașament, eventual o bară de zăbală.

Una dintre cele mai importante descoperiri din anul 1974 a fost fragmentul unui bloc de piatră cu inscripție. Aceasta a apărut în una dintre secțiunile trasate în regiunea colțului sudic al sitului. Este vorba de o placă onorifică imperială, cu inscripția încadrată într-un chenar de tip *tabula ansata*.⁴³ Blocul de piatră, rupt în vechime, ar putea reprezenta inscripția de fondare sau construcție a castrului și a fost amplasată probabil deasupra uneia dintre porți.

Cercetările efectuate în anii 1973-1974 au stabilit existența castrului auxiliar de la Boroșneu Mare, dar rezultatele acestora, publicate doar parțial,⁴⁴ au mai lăsat întrebări nesoluționate, legate atât de cronologia castrului (perioada de construire, durata de funcționare, momentul părăsirii etc.), de rolul fortificației în sistemul granițelor din estul provinciei, dar și de trupele staționate acolo.

După această campanie în perimetrul castrului de la Boroșneu Mare au fost efectuate doar

³⁶ ZĂGREANU, Radu Iustinian 2011, 169, Pl. 2/2.

³⁷ MNS, Nr. inv. 16679; Dimensiuni: L: 64 cm, I_{max}: cca. 22 cm, I_{min}: 17 cm, Gr: 24,5 mm, I_{max}: 9,5-9,6 cm, I_{min}: 8,0 cm.

³⁸ Interpretarea materialului tegular vezi mai jos la capitoul Cercetări epigrafice.

³⁹ RIC, II, 77.

⁴⁰ RIC, II, 80.

⁴¹ MNS, Nr. inv.; Dimensiuni: L: 42 mm, D vîrf: 7,8 mm, D tub: 10 mm.

⁴² SZÉKELY Zoltán 1984, 29.

⁴³ MNS, Nr. inv. 16711; Dimensiuni: L max: 142 cm, L min: 99 cm, l: 79 cm, Gr: 34-38 cm. Cu privire la condițiile descoperirii vezi: SZÉKELY Zoltán 1975, 344. Pentru diferitele interpretări ale inscripției, vezi capitoul Cercetări epigrafice.

⁴⁴ Publicarea rezultatelor cercetării a fost extrem de sumară, rezumându-se doar la menționarea caracteristicilor și dimensiunilor principale ale fortificației; vezi SZÉKELY Zoltán 1975, 343-344.

cercetări geofizice⁴⁵ și prospecțiuni ocazionale de teren.⁴⁶

Stadiul cunoștințelor despre castrul roman de la Boroșneu Mare

Existența unui castru la Boroșneu Mare a fost vehiculată încă de la publicarea primelor cercetări de teren în regiune.⁴⁷ Odată cu apariția primelor materiale arheologice, respectiv după efectuarea primelor cercetări arheologice sistematice, au început să fie emise ipoteze și concluzii care, argumentând pro sau contra existenței unei fortificații pe suprafața actuală a satului, de multe ori au avut efecte negative asupra demersului științific.

Astfel, după apariția primelor descoperiri cu caracter roman, Gábor Téglás presupunea existența aici a unei așezări pe care o plasa pe „drumul roman” care traversa valea Buzăului.⁴⁸

Ferenc László, unul dintre cei care au efectuat cercetarea din anul 1911, chiar dacă a observat și consemnat existența șanțului de apărare de pe platou, nu a emis nicio ipoteză cu privire la posibilitatea existenței vreunei fortificații romane pe această locație. Dealtfel, László presupunea existența unui castru roman la Leț-Varheghiu, stipulând faptul că fortificația medievală de aici a fost construită pe ruinele acesteia.⁴⁹

Sándor Ferenczi, care a cercetat cetățile medievale din Secuime în cursul deceniului trei al secolului XX, a considerat justă observațiile lui László, localizând un castru roman la Leț-Varheghiu, și considerând, pe baza poziției acestora și a celor de la Comalău și Brețcu, că Râul Negru a fost granița nordică a provinciei, iar castrele avanposturi ridicate dincolo de graniță.⁵⁰

În deceniul cinci al secolului XX limesul estic al Daciei a fost cercetat de către István Paulovics. Acesta, menționând descoperirile mai vechi, considera că

la Boroșneu Mare trebuia să existe în antichitate o așezare civilă, un centru de olărit, aferente „castrului de la Leț-Varheghiu”.⁵¹

În anul 1944 Zoltán Székely lansa ipoteza existenței unui castru roman la Boroșneu Mare, pe care-l localiza pe terenul ocupat de proprietățile lui Kónya și Kökösi, respectiv cimitirul ortodox, menționând totodată că șanțul de apărare al fortificației mai este vizibilă pe latura nord-vestică a grădinii lui Kökösi. Autorul considera că în timp ce celelalte castre din regiune aveau scopul de a controla drumurile, cel de la Boroșneu avea totodată și rolul de a închide căile înspre valea Buzăului.⁵²

În cursul anului 1945, într-un articol despre limesul de pe Meseș, Aladár Radnóti lua în considerare, pe baza existenței materialului tegular șampilat descoperit, posibilitatea existenței unui castru roman la Boroșneu Mare.⁵³

În anul 1946 János Szilágyi, la acea dată director al Muzeului Aquincum din Budapesta, prezenta în catalogul său ca o certitudine existența castrului.⁵⁴

Din câte se pare, Zoltán Székely a fost ferm convins de existența unui castru la Boroșneu. Astfel, în anii 1940 el a revenit de mai multe ori asupra problemei. Prima dată în anul 1946, prezentând pe scurt stadiul cercetărilor, încadra castrul de la Boroșneu Mare, alături de castrele de la Brețcu, Comalău și Olteni, în sistemul defensiv roman al provinciei.⁵⁵ Peste un an, într-o notă care întregeste ansamblul obiectivelor romane din zona de sud-est a Transilvaniei, menționează descoperirea castrului în perimetrul cercetat în cursul anului 1944. Fortificația apare de această dată cu dimensiuni interne de 198 × 131 m. Se mai menționează existența, pe latura nordică și sudică, a două sau câte două turnuri centrale, iar pe cea estică și vestică câte un turn semicircular. Totodată, el afirmă că faza de piatră a castrului a fost precedată de una ridicată din pământ.⁵⁶

⁴⁵ În anul 2008 la castrul de la Boroșneu Mare s-au efectuat prospecțiuni geofizice. Colectivul de cercetători de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca ajungeau atunci la concluzia, că dimensiunile castrului propuse de către Székely (90 x 70 m) sunt relativ corecte, noile cercetări stabilind dimensiunile de 101 x 90 m. Studiul de rezistivitate electrică a stabilit de asemenea existența urmelor unei construcții (probabil o baracă) cu dimensiunile de 35 x 9 m, dispusă în regiunea *praetentura dextra* (CUPCEA, George – MARCU, Felix 2010, 91-92).

⁴⁶ În anul 2009 Radu Zăgreanu a descoperit la suprafața solului, cu ocazia unor prospecțiuni ale Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, o fibulă de bronz (Pl. 32/5), de tipul „cu capul în formă de ancoră”. (Colecția Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, Nr. inv. 16428; COCIȘ, Sorin – GAIU, Corneliu – ZĂGREANU, Radu 2010, 205, 209; Pl.

II/18.) Locul de descoperire indicat este „la sud-vest de curtea proprietății Kökösi”.

⁴⁷ Vezi nota 9.

⁴⁸ Vezi nota 12.

⁴⁹ LÁSZLÓ Ferenc 1911, 183.

⁵⁰ FERENCZI Sándor 1999, 205, 216-217.

⁵¹ PAULOVICS István 1944, 73.

⁵² SZÉKELY Zoltán 1944, 486.

⁵³ RADNÓTI Aladár 1945, 140, nota 25.

⁵⁴ SZILÁGYI János 1946, 19. Autorul vizitase în cursul anului 1943 șantierul arheologic de la Comalău, ocazie cu care a luat cunoștință de materialul tegular șampilat, donat în anul 1914, ca provenind de la Boroșneu Mare.

⁵⁵ SZÉKELY Zoltán 1946, 28.

⁵⁶ SZÉKELY Zoltán 1947, 132.

În cursul anului 1950 Constantin Daicoviciu, rezumând rezultatele șantierului arheologic „Studiul Graniței de Est a Daciei și al triburilor libere dela hotarele de răsărit ale Daciei”, ajunge la concluzia tranșantă că: „*Tot o legendă s'a spulberat prin investigațiile făcute de colectiv la Boroșneul Mare, lângă Leț și Țufalău, bănuir tot ca un „castru”. – Săpăturile de pe acest platou al Boroșneului au scos la iveală, într'adevăr, obiecte de factură și proveniență romană, dar semnificația lor e alta decât cea presupusă: e vorba, desigur, de un alt aspect al traiului pe aceste meleaguri roditoare în epoca romană, anume acela al exploatărilor împărătești, cu care tocmai aceste părți erau împănate din pricina bogăției în sare, lemn, și pășune a ținutului*”.⁵⁷ Prin urmare, aici nu putea exista decât o așezare civilă.

Așa cum se întâmplă de obicei, „ipotezele de lucru” ale cercetătorilor cu renume, care devin în scurt timp „axiome ale cercetării” fără prea multe verificări, opinia lui Daicoviciu s-a încetățenit într-atât în literatura de specialitate, încât Boroșneul Mare apare în literatura din următoarele două decenii doar ca una dintre așezările rurale ale provinciei Dacia.⁵⁸

Pe de altă parte, Dumitru Tudor vorbește despre un „*sat roman dotat cu un post militar*”, care „*se lega de Angustia și Cumidava și, în același timp, acoperea valea Buzăului*”. Descoperirile de la Boroșneul Mare îi permit să avanseze ipoteza existenței aici a unui *vicus* roman.⁵⁹

După cum am menționat mai sus, cercetările arheologice din anii 1973-74 ale lui Zoltán Székely au tranșat problema în favoarea unei fortificații de tip castru. Acesta apare deja menționat ca atare într-un articol publicat în anul 1977, când sunt menționate zidul de incintă realizat din piatră, cu porți patru-laterale ieșite în afară. Dimensiunile castrului ar fi de 130 × 198 m.⁶⁰

În anul 1986 Cristian M. Vlădescu prezenta castrul printre fortificațiile Daciei Inferior, descriindu-l, pe baza notițelor lui Zoltán Székely, ca având o formă dreptunghiulară, având colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 90 × 70 m și ziduri groase de 1,35 m. Menționează existența porții *praetoria* și cea *decumana*, flancate de turnuri dreptunghiulare cu „*ieșinduri de front*”. Autorul considera că rostul castrului și implicit al unității auxiliare care a staționat în ea, era de a sprijini apărarea în adâncime prin trupe de cavalerie și de a întări forța castrului de la Brețcu. În paralel trupele de aici ar fi asigurat cercetarea în afara graniței și ar fi controlat traficul rutier.⁶¹

În catalogul dedicat limesului Daciei, Nicolae Gudea concluzionează că, deși castrul de la Boroșneul Mare a fost cercetat prin săpături în mai multe rânduri, el poate fi considerat ca fiind o fortificație romană puțin cercetată. În continuare menționează că a fost detectată o singură fază de construcție: cea din piatră. Forma fortificației se încadrează în tipul normal: plan dreptunghiular cu colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 130 × 198 m. Colțurile fortificației au fost orientate pe direcția punctelor cardinale. Zidurile sunt groase de 1,50 m și au fost ridicate în tehnica *opus incertum*. Castrul a fost înconjurat de un șanț de apărare simplu, în formă de V, lat de 7,0 m și adânc de 1,5 m. A fost cercetată poarta de pe una dintre laturi. Aceasta este prevăzută cu turnuri pătrate (10,0 × 11,0 m) care ies în afara zidului. Materialul descoperit, relativ redus ca număr, nu permite datarea începutului și a sfârșitului castrului. La sfârșit, autorul oferă și o bibliografie selectivă a cercetării. Alături de acestea, mai este prezentat planul castrului. Din motive neclare, acesta avea o serie de discrepanțe față de situația de pe teren (axul longitudinal orientat în realitate în direcție N–N-E, este trasat în direcția V–N-V). Dimensiunile care apar pe desen (160 × 130 m), sunt de asemenea diferite de cele menționate în text.⁶²

În anul 2009 Felix Marcu, dezbătând problematica organizării interne a castrelor din Dacia romană, a trecut în revistă și principalele informații legate de castrul de la Boroșneul Mare. Autorul menționează săpăturile de mare amploare din anii 1973 și 1974, întreprinse de Székely, în cursul cărora, chiar dacă nu a fost săpat nimic în interiorul castrului, a fost surprinsă o fortificație de 90 × 70 m, cu ziduri groase de 1,35 m. Sunt menționate atât turnurile porților *praetoria* și *decumana*, de formă rectangulară, proiectate în exterior, cât și faptul că în cursul săpăturii nu au mai fost observate alte porți. De asemenea, se atrage atenția asupra afirmației – lui Nicole Gudea – cu privire la faptul că în realitate a fost săpată doar una dintre porți, pe care acesta o consideră ca fiind *porta principalis sinistra*.⁶³

Cercetări epigrafice

Cercetările arheologice, respectiv donațiile proprietarilor au îmbogățit patrimoniul cultural cu mărturiile a cel puțin cinci unități auxiliare a căror urme ar putea fi atestate în castrul de la Boroșneul Mare. Ștampilele și unitățile auxiliare au stârnit un

⁵⁷ DAICOVICIU, Constantin 1950, 117.

⁵⁸ De exemplu TIR L 35, 28.

⁵⁹ TUDOR, Dumitru 1968, 269.

⁶⁰ GUDEA, Nicolae 1977, 111.

⁶¹ VLĂDESCU, Cristian M. 1986, 82-83.

⁶² GUDEA, Nicolae 1997, 64.

⁶³ MARCU, Felix 2009, 188-189, cu bibliografia aferentă.

viu interes în rândul cercetătorilor care în decursul timpului au propus un număr impresionant de interpretări. Prima și singura încercare, de a sintetiza problema trupelor de la Boroșneu Mare, îi aparține lui István Asztalos. Într-un articol publicat în anul 2006, a analizat bibliografia existentă a problemei, oferind cititorului și câteva posibile interpretări proprii.⁶⁴

Vom încerca să trecem în revistă principalele momente ale discuției asupra diferitelor tipuri de ștampile din castrul de la Boroșneu Mare.

1. Ștampila ALA GALL.

Apare pe cărămida donată în anul 1962 și pe un fragment de cărămidă (Pl. 32/1) din secțiunea S. I din campania anului 1973.⁶⁵ La momentul descoperirii Székely considera că ștampila aparține unității auxiliare *ala I Gallorum*, trupă necunoscută din alte izvoare. Alți cercetători au ajuns însă la concluzia că această unitate a fost *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, atestată de către o diplomă militară din anul 140 între trupele Daciei Inferior.⁶⁶ Mai nou, această ipoteză a fost contestată, considerându-se că sigla ar fi al unității *ala Flavia Gallorum*.⁶⁷

2. Ștampila COH I BRAC.

Apare pe un fragment de țigla (Pl. 27/3-3a), descoperită în secțiunea S. V, în timpul campaniei de cercetare din anul 1973.⁶⁸ Unitatea auxiliară, pe numele său complet *cohors I Bracaraugustanorum*, recrutată din Hispania Teraconensis, atestată între trupele Daciei Inferior în anul 140, este bine cunoscută datorită materialului tegular care poartă ștampila officinei unității, descoperită la Brețcu și în Pasul Oituz.⁶⁹ Prezența ștampilei unității este în general pusă pe seama staționării temporare a unității în castrul de la Boroșneu Mare.⁷⁰ O altă posibilitate este aducerea țiglei direct din officina de la Brețcu, mai ales dacă luăm în considerare culoarea sa roșie-vișinie, specifică pieselor realizate acolo, în comparație cu culoarea în general brun-gălbuie a materialului tegular fabricat în posibila officină locală.

3. Ștampila COH III G. Apare pe un fragment de cărămidă (Pl. 32/2), descoperit în timpul campaniei de cercetare din anul 1974, în zidul colțului „sud-estic” al castrului.⁷¹

Ștampila a fost atribuită unității auxiliare *cohors III Gallorum*, care a staționat inițial în Germania, fiind adusă de împăratul Vespasianus în Moesia unde este atestată de diplomele militare din 75, 78, 82, respectiv, după divizarea provinciei, de diplomele militare ale Moesiei Inferioare (92, 99, 105, 112). O ștampilă a unității, datând probabil din timpul războaielor dacice, a fost descoperită la Ionești Govorei, unitatea rămânând în contingentul moesic stabilit la nord de Dunăre, pe Olt. Mai târziu unitatea a fost transferată în sud-estul Transilvaniei, fiind identificată prin ștampilele descoperite în principal la Hoghiz. Data sosirii în teritoriile intracarpatiche nu ne este cunoscută, dar sub domnia comună a lui Marcus Aurelius și Commodus se afla deja la Hoghiz.⁷² Prezența ștampilei acestei unități auxiliare la Boroșneu Mare este explicată prin trimiterea aici a unui mic detașament.⁷³

4. Ștampila A L F A L A. A fost descoperită pe mai multe cărămizi și țigle, începând cu anul 1914 (Pl. 10/1-2; 27/2; 30/1). Literele relativ șterse sunt înscrise într-un chenar dreptunghiular cu colțurile rotunjite. Datorită lizibilității reduse, de-a a lungul timpului au fost propuse mai multe interpretări care însă nu au fost acceptate unanim.

Prima interpretare făcută public a ștampilei, provine din anul 1944 când Zoltán Székely citește semnele de pe cărămizile donate în 1914 ca A L Y A S și le interpretează ca fiind ale unității *ala I Asturum*, cunoscută din descoperirile făcute la Hoghiz.⁷⁴ În anul 1945 Aladár Radnóti citește ștampila ca fiind AL PAI[...], atrăgând atenția că datorită literelor relativ șterse interpretarea acesteia este nesigură. Totuși, oferă două citiri posibile, gândindu-se în primul rând la *al(a) I A(ugusta) I(turaeorum sagittariorum)*, dar neexcluzând nici posibilitatea ca ștampila să aparțină unității *al(a) Pa(nnonicorum)*.⁷⁵ În anul 1946 János Szilágyi, bazându-se pe aceleași cărămizi ștampilate, le atribuie unității *Ala Pannoniorum*.⁷⁶ Autorul consemnează totodată – fără însă a menționa nume –, că „alții” au văzut în aceste ștampile mărcile unităților *ala I Palmyrenorum* sau *ala I Batavorum*.⁷⁷ Zoltán Székely, ferm convins de interpretarea unității ca *ala I Asturum*, a combătut ipotezele de mai sus în articole apărute în anul 1946⁷⁸, 1947⁷⁹, respectiv

⁶⁴ ASZTALOS István 2006.

⁶⁵ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁶⁶ RUSSU, Ioan I. 1988, 261-263; PETOLESCU, Constantin C. 1995a, 40-41.

⁶⁷ MARCU, Felix 2005, 75-78.

⁶⁸ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁶⁹ RUSSU, Ioan I. 1988, 264; PETOLESCU, Constantin C. 1995b, 241.

⁷⁰ RUSSU, Ioan I. 1988, 264.

⁷¹ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁷² ASZTALOS István 2006, 68, cu bibliografia și informații complementare.

⁷³ RUSSU, Ioan I. 1988, 265.

⁷⁴ SZÉKELY Zoltán 1944, 486.

⁷⁵ RADNÓTI Aladár 1945, 140, nota 25.

⁷⁶ SZILÁGYI János 1946, 19.

⁷⁷ *Idem*, nota 92.

⁷⁸ SZÉKELY Zoltán 1946, 28.

⁷⁹ SZÉKELY Zoltán 1947, 132.

în 1955⁸⁰. Ipoteza a fost preluată și de Ioan I. Rusu care a completat-o ca *al(a) p(rima) A(sturum)*⁸¹, iar pe această filieră și de către Cristian M. Vlădescu.⁸² Ipoteza acestei interpretări a fost combătută de către Constantin C. Petolescu.⁸³

În anul 1975 Székely revine asupra ștampilei pe care, pe baza unei cărămizi descoperite în cursul campaniei de cercetare din anul 1974, o citește AL PALM și o consideră ca fiind aparținătoare unității *ala Palmyrenorum*.⁸⁴ Această interpretare s-a încetățenit pentru un timp, una dintre unitățile auxiliare, care au staționat la Boroșneu Mare, apărând sub această denumire în lucrările publicate de Nicolae Gudea⁸⁵ sau Ioan I. Russu (care o consideră ca fiind *ala Equitum Numeri Palmyrenorum* care între timp și-a schimbat denumirea).⁸⁶

În 1997 Constantin C. Petolescu propunea o nouă citire a ștampilei, de această dată ca ALFALM, fără a se pronunța însă asupra dezlegării ei.⁸⁷ Problema ștampilei a fost reluată de Ioan Piso care într-un articol apărut în anul 1999 a ajuns la concluzia că ștampila ar trebui citită ALFALAS, astfel, la Boroșneu Mare au staționat vexilațiile a două unități de cavalerie: *al(a) F(lavia)* și *al(a) As(turum)*.⁸⁸

În 2009 Coriolan Opreanu a combătut ipoteza emisă de Ioan Piso, propunând de această dată dezlegarea ștampilei ca *al(a) Fl(avia)*.⁸⁹ În 2011 același autor a revenit asupra problemei. Revizuiind cercetările anterioare și coroborând ștampila cu inscripția onorifică, propune lectura *al(a) F(lavia) A(vgusta) La(tobichorum)*.⁹⁰

În ceea ce privește punctul nostru de vedere, considerăm că atribuirea acestei ștampile unei sau altei trupe este departe de a fi lămurită în mod satisfăcător, prin urmare problematica ei rămâne deschisă cercetărilor viitoare.

5. ALA I LA[...].

Apare pe placa onorifică (*Pl. 33/1*), ca parte a inscripției: *Imp(erator) Caesar d[ivi Traiani] I Parthici f(ilio) d[ivi Nerv(ae) nep(oti) I Traianus Had(rianus) Aug(ustus)] I pont(ifex) max(imus) tri(b(unicia) pot(estatis) co(n)sul III] I Egnatio [...] I Ala I La[...]* (*Pl. 33/2*).

La prima publicare a inscripției Zoltán Székely a considerat că trupa, care apare aici, a fost *ala I La(tobichorum)* (*Pl. 34/1*), o unitate auxiliară recrutată

din populația celtică a latobicilor, din partea sudică a provinciei Pannonia Superior (actualmente Slovenia).⁹¹ Ulterior, Ioan I. Russu, în încercarea de a combate teza lui E. Ritterling și C. Daicoviciu cu privire la apartenența sud-estului Transilvaniei la provincia Dacia Superior,⁹² publică o fotografie retușată și transcrierea pe baza acesteia a inscripției (*Pl. 34/2*) pe care o atribuie unității *ala I Batavorum milliaria*, cunoscută atât din materiale epigrafice descoperite la Războieni-Cetate, cât și din diplome militare databile pentru anii 144 p. Chr. și 158 p. Chr.⁹³ Ioan Piso, care a examinat inscripția în toamna anului 1998, a considerat că o mică denivelare a suprafeței pietrei face parte din cea de-a patra literă pe care o citea drept un F în loc de numeralul I. Acest moment i-a permis să propună o nouă interpretare, considerând că inscripția a fost pusă de *ala I Flavia Gaetulorum* (*Pl. 34/3*).⁹⁴

Prezența literei F a fost preluată și de către Paul Holder care însă considera că unitatea este identică cu *ala Fl(avia) Gallorum*, motivându-și opțiunea prin faptul că lipsa numărului de ordine este specifică acestei unități, spre deosebire de *ala I Flavia Gaetulorum*, în cazul căruia numeralul apare permanent.⁹⁵

Felix Marcu, pornind de asemenea din lectura propusă de Ioan Piso, propunea lectura *ala Flaviana Gallorum* sau *ala Gallorum Flaviana* și, coroborând-o cu alte izvoare, ajungea la concluzia că această unitate a staționat la Boroșneu Mare într-o perioadă când, la începuturile domniei lui Hadrian, regiunea făcea parte încă din provincia Moesia Inferior.⁹⁶

În anul 2011 Coriolan Opreanu a ajuns la concluzia că litera F, văzută de Ioan Piso, nu există în realitate, iar Zoltán Székely a avut dreptate de la început, când vorbea despre o *ala I Latobichorum* (*Pl. 34/4*). Autorul nu a exclus posibilitatea ca numele complet al trupe să fi fost *ala I Latobichorum et Varicianorum*.⁹⁷

Concluzii

Din trecerea în revistă, prezentată în acest studiu, se desprinde cu claritate faptul că cercetarea de la Boroșneu Mare a fost una legată de evoluția generală a istoriografiei epocii antice în regiune. În perioada apartenenței la Imperiul Habsburgic, cercetarea mai

⁸⁰ SZÉKELY Zoltán 1955a, 28; SZÉKELY Zoltán 1955b, 31.

⁸¹ RUSSU, Ioan I. 1957, 361-362.

⁸² VLĂDESCU, Cristian M. 1983, 38.

⁸³ PETOLESCU, Constantin C. 1995a, 37, nota 24.

⁸⁴ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁸⁵ GUDEA Nicolae 1977, 111; GUDEA Nicolae 1997, 64.

⁸⁶ RUSSU, Ioan I. 1988, 263-264.

⁸⁷ PETOLESCU, Constantin C. 1997, 77.

⁸⁸ PISO, Ioan 1999, 83.

⁸⁹ OPREANU, Coriolan Horațiu 2009.

⁹⁰ OPREANU, Coriolan Horațiu 2011.

⁹¹ SZÉKELY Zoltán 1975, 344-345.

⁹² PISO, Ioan 1999, 82, cu bibliografia aferentă.

⁹³ RUSSU, Ioan I. 1988, 260-261.

⁹⁴ PISO, Ioan 1999, 81-86.

⁹⁵ HOLDER, Paul A. 2003, 105.

⁹⁶ MARCU, Felix 2005, 77-78; MARCU, Felix 2009, 190-191.

⁹⁷ OPREANU, Coriolan Horațiu 2011, 340-341.

mult antichitară decât științifică a antichităților din zonă este caracterizată prin ceea ce istoria științei a numit „vaterländische Altertumskunde”⁹⁸ sau „arheologia preoților”.⁹⁹ Odată cu intrarea în secolul XX, au avut loc primele cercetări științifice și cu caracter sistematic, care au pus și primele probleme de interpretare istorică. Unirea Ardealului cu România nu a generat investigații de amploare, așa cum ar fi fost de așteptat. Până la mijlocul secolului al XX-lea, sud-estul Transilvaniei rămânea încă o provincie în care istoria și arheologia epocii romane erau încă slab cercetate. Perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial a adus, atât în zonă, cât și în întreaga țară, o explozie a numărului de cercetări de teren. Săpături arheologice au fost posibile nu doar în siturile de importanță națională recunoscută, dar și în zone considerate anterior de interes secundar, asemenea comunei Boroșneu Mare.

Din păcate, din punct de vedere al standardelor actuale ale cercetării arheologice, documentația de teren din aceste campanii de săpături a fost foarte sumară, caracterizată de ridicări topografice extrem de imprecise. Ca urmare și interpretările rezultatelor săpăturilor le apreciem azi ca fiind pe alocuri tendențioase și chemate să servească dogmelor propagandei politice de atunci. Constatăm că și pentru

campaniile anilor 1970 situația atitudinii față de documentațiile de șantier nu s-a schimbat. Acele puține materiale care s-au păstrat în arhiva de profil de la MNS, nu reflectă după părerea noastră decât parțial rezultatele săpăturilor. Materialul ceramic, adus la muzeu ca provenind din săpături, este greu de atribuit unor complexe sau unor niveluri stratigrafice. Nu am găsit pentru moment nici posibilitatea alcătuirii unei stratigrafii orizontale ale materialului arheologic din aceste săpături.

Cu toate acestea, din cercetările predecesorilor noștri putem afirma că în perioada de existență a provinciei romane Dacia, la Boroșneu Mare exista o fortificație în care au staționat o serie de trupe auxiliare ale armatei romane. Cronologia arheologică a fortificației este una definită din cronologia istorică a provinciei Dacia. Din punct de vedere arheologic nu cunoaștem în prezent momentul și circumstanțele în care a fost edificată fortificația. Nu-i cunoaștem nici fazele de evoluție și nu avem nici informații certe despre încheierea vieții comunității din acest sit. Urmează ca investigațiile arheologice și multidisciplinare, planificate în perioada imediat următoare, să contribuie la soluționarea acestor și altor probleme ale cercetării sitului roman de la Boroșneu Mare.

Bordi Zsigmond Lóránd – bordi_lorand@yahoo.com

Popa, Alexandru – alex.popa@mncr.ro

Abrevieri

D – diametru
Gr – grosime
L – lungime
l – lățime

Bibliografie

ASZTALOS István

2006 Aspecte ale cercetării sistemului defensiv roman din sud-estul Transilvaniei. Castrul roman de la Boroșneu Mare și gar-nizoana lui, *Acta (Siculica)*, 2006/2, 65-70.

BORZA, Alexandru

1945 Informations nouvelles sur le camp romain de Cenad, *Dacia*, IX-X, 551-553

BRATHER, Sebastian

2008a Etnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie, în: *Sebastian Brather. Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Age* (ed. Victor Spinei, Alexander Rubel), București, 17-60.

2008b Germanen, Slawen, Deutsche. Themen, Methoden und Konzepte der frühgeschichtlichen Archäologie seit 1800, în: *Sebastian Brather. Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Age* (ed. Victor Spinei, Alexander Rubel), București, 168-205.

BUDAY Árpád

1927 Limes problémák, în: *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, III, 123-140.

⁹⁸ BRATHER, Sebastian 2008b, 168-174.

⁹⁹ BRATHER, Sebastian 2008a, 18-21.

- CANTACUZINO, George
1945 Le grand camp romain situé près de la commune de Baneasa (départ. de Teleorman), *Dacia*, IX-X, 441-472.
- CHRISTESCU, Vasile
1929 *Viața economică a Daciei romane*, Pitești.
1937 *Istoria militară a Daciei romane*, București.
1938 Le „castellum” romain de Sapata de Jos, *Dacia*, V-VI, 435-447.
- COCIȘ, Sorin – GAIU, Corneliu – ZĂGREANU, Radu
2010 Fibule romane din Dacia intracarpatică, *Revista Bistriței*, XXIV, 203-244.
- CSÁKI Árpád
2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye. Székelyföld és térsége*, I (red. Csáki Árpád), Sf. Gheorghe.
- CUPCEA, George – MARCU, Felix
2010 Geophysical Survey on the sites in Dacia. Main Features, *Transylvanian Review*, XIX, Supplement No. 5:1, 89-98.
- DAICOVICIU, Constantin
1950 Granița de Est a Daciei și triburile libere dela hotarele de răsărit ale Daciei. Rezultatul cercetărilor de pe șase șantiere din jud. Trei Scaune, *SCIV*, I, 115-122.
- FERENCZI István
1939 A Székely Nemzeti Múzeum előzményeihez és az olaszteleki római táborhelyről, *Székelység*, IX/9-10, 66-72.
- FERENCZI Sándor
1999 Barangolás Háromszék vármegye régi váraiban (1926), *Acta (Siculica)*, 1998/1, 192-225.
- GUDEA, Nicolae
1977 Limesul Daciei roman de la Traianus la Aurelianus, *Acta Musei Porolissensis*, I, 97-113.
1997 *Der Dakische limes*. Materialien zu seiner Geschichte, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz*, XLIV/2, 62-63.
- Holder, Paul A.
2003 Auxiliary deployment in the reign of Hadrian, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Supplement 81: *Documenting the Roman Army*.
- LÁSZLÓ Ferenc
1911 Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek, *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, II/2, 175-226.
- LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos
1912 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910–11. évi állapotáról*, Sf. Gheorghe.
- MARCU, Felix
2005 *Ala I Flavia Gaetulorum oder Gallorum? Ephemeris Napocensis*, XIV-XV, 73-80.
2009 *Organizarea internă a castrului din Dacia*, Cluj-Napoca.
- NAGY Géza
1890a A Székely Nemzeti Múzeum ismertetése, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I, 40-90
1890b Kimutatás a Múzeumnak 1879. szeptember 15-től 1889. október 30-ig ajándékozott tárgyakról, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I, 91-128.
- OPREANU, Coriolan Horațiu
2009 Din nou despre Ala Flavia în Dacia, *Ephemeris Napocensis*, XIX, 213-218.
2011 The Building inscription of the fort at Boroșneul Mare (Covasna County), in: *Scripta Classica. Radu Ardeven sexagenario dedicate*, Cluj-Napoca, 339-344.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*, III, Háromszék, Pest, 1869.
- PANAITEȘCU, Emil
1929 *Le limes dacique: nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, București.
- PAULOVICS István
1944 *Dácia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.
- PETOLESCU, Constantin C.
1995a Unitățile auxiliare din Dacia romană (I), *SCIVA*, XLVI/1, 35-49.
1995b Unitățile auxiliare din Dacia romană (II), *SCIVA*, XLVI/3-4, 237-275.
1997 Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien, *Acta Musei Napocensis*, XXXIV, 75-149.
- PISO, Ioan
1999 L'ala Flavia en Dacie, *Acta Musei Napocensis*, XXXVI/1, 81-90.
- RADNÓTI Aladár
1945 A dáciai limes a Meszesen, *Archaeologiai Értesítő*, III, V-VI, 138-166.
- RUSSU, Ioan I.
1957 Compte rendu: „A Dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek” – János Szilágyi, *Dacia*, N. S., I, 360-362.
1988 *Inscripțiile Daciei romane*, III, *Dacia Superior*, 4, Zona răsăriteană, București.
- TÉGLÁS Gábor
1888 Római lámpa a Bodza szoros torkolatából Nagy-Borosnyórol, *Archaeologiai Értesítő*, VIII, 183-184.
- SCHEINT, Daniel G.
1833 *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, K. A. Hartleben, Pest.

SZÉKELY Zoltán

- 1944 Az Ala I Asturum emléke Székelyföldön, *Erdélyi Múzeum*, XLIX/3-4, 485-486.
- 1946 A háromszéki római erődrendszer, in: *Jegyzetek Dácia történetéhez*, Sf. Gheorghe, 24-32.
- 1947 Dácia újabb régészeti irodalmához, *Erdélyi Múzeum*, LII, 131-133.
- 1955a Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945-1953, in: *Muzeul Regional din Sf. Gheorghe - Almanah*, 7-47
- 1955b Jelentés a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól, in: *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve*, Sf. Gheorghe, 8-50.
- 1963 Materiale epigrafice din estul Transilvaniei, *SCIVA*, XIV/2, 163-166.
- 1975 Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei, *SCIVA*, XXVI/3, 343-351.
- 1984 Obiecte de bronz din epoca romană în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe, *Aluta*, XVI, 29-31.

SZILÁGYI János

- 1946 *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek* (Dissertationes Pannonicae, Ser. II., No. 21), Budapest.

TIR L-35

- 1969 *Tabula Imperii Romani*, L-35, *Romula – Durostorum – Tomis*, București, 1969.

TUDOR, Dumitru

- 1968 *Orașe, țiguri și sate în Dacia Romană*, București, 1969.

VLĂDESCU, Cristian M.

- 1983 *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.
- 1986 *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986.

ZĂGREANU, Radu Iustinian

- 2011 Roman lamps in the collection of Székely National Museum, *Acta Siculica 2011*, 169-176.

A nagyborosnyói római castrum egy évszázad régészeti kutatás után

(Kivonat)

A nagyborosnyói római táborra vonatkozó első adatok már a 19. század közepén feltűntek a szakirodalomban, de a hiteles adatok csak a 20. század elejéről származnak.

Az 1911-ben lezajlott első régészeti kutatás még csak a rómaiak itteni jelenlétére utaló leleteket hozott a felszínre, de újabb évtizedeknek kellett eltelni, míg végül Székely Zoltán kutatásai révén sikerült felszínre hozni az erődítmény maradványait.

Száz évvel az első rendszeres régészeti kutatások megkezdése után, összefoglalva a bőséges irodalom által felvonultatott ismereteket, még ma is mindössze annyi állapítható meg, hogy a római korban itt egy katonai tábor állt, amelynek helyőrségeként több segédcsoport is szolgált.

Mivel a kutatások eredményei nem hoztak konkrét adatokat a tábor kronológiájával kapcsolatban, építési idejét, működését és elhagyását csak a római-kori Dácia történelmi kronológiájából lehet levezetni, és ezek megállapítására további, folyamatban levő interdiszciplináris kutatások szükségesek.

The Roman castrum of Nagyborosnyó (Boroşneu Mare, Covasna county) after a century of archaeological research

(Abstract)

The first data about the Roman castrum of Boroşneu Mare appeared in the scientific literature the mid 19th century, but only the early years of the 20th century certified her existence.

The first archaeological research in 1911 brought to the surface only evidence of Roman presence here, and decades had to pass until revealing of the remains of a fortress by Zoltán Székely's excavations.

After one hundred years since the first systematic archaeological research, all that we know from the abundant literature is can be summed up that in Roman times there was a military camp here which served as a garrison, together with several auxiliaries as well.

Since the results of the research do not offer specific information about the camp chronology, such as the year of construction, the operation period and its abandonment; those data can be derived only from the historical chronology of Roman Dacia, the research requires new interdisciplinary approach which is actually in progress.

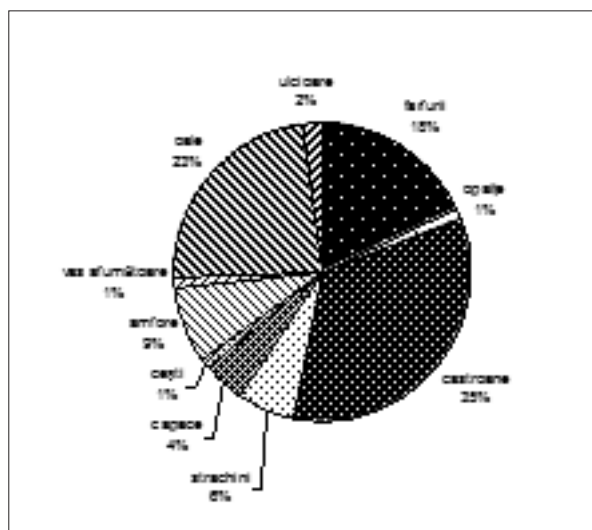
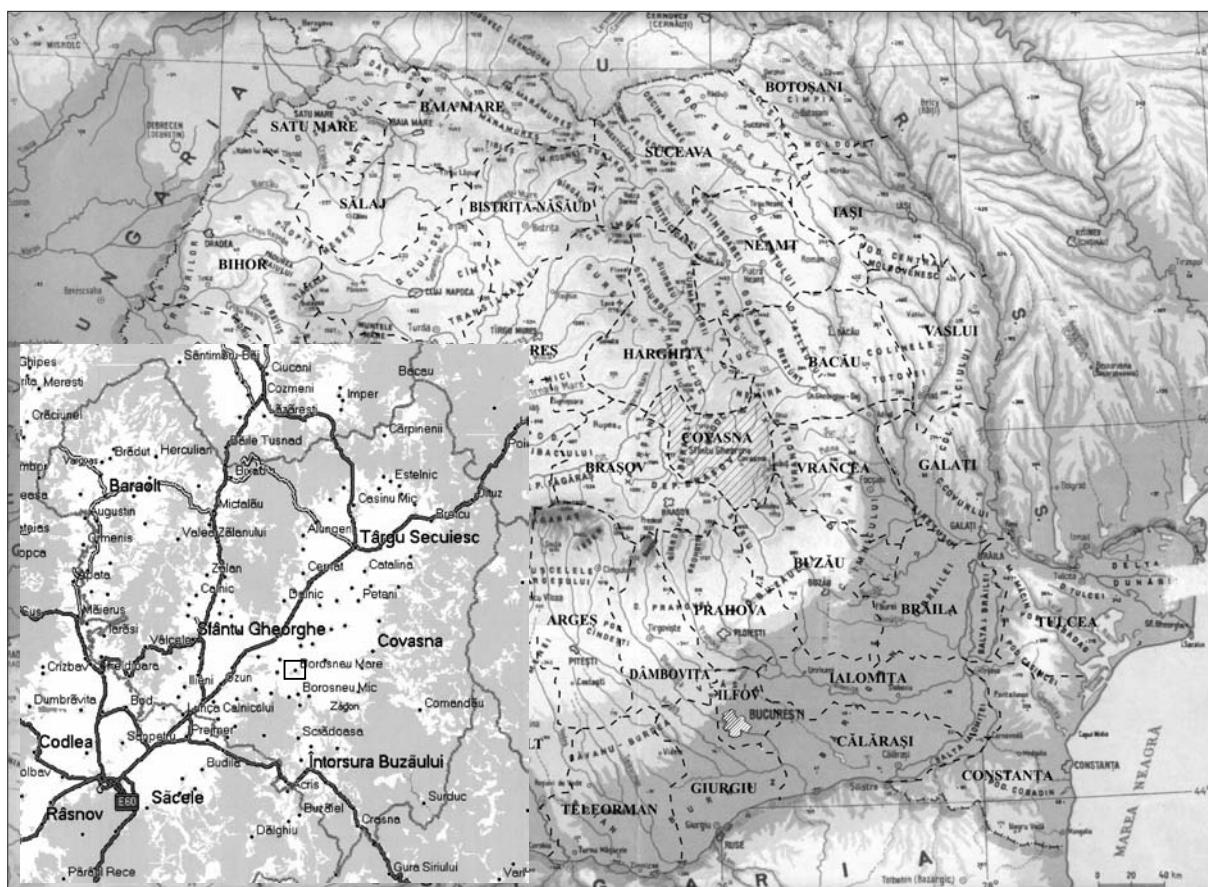

Fig. 1

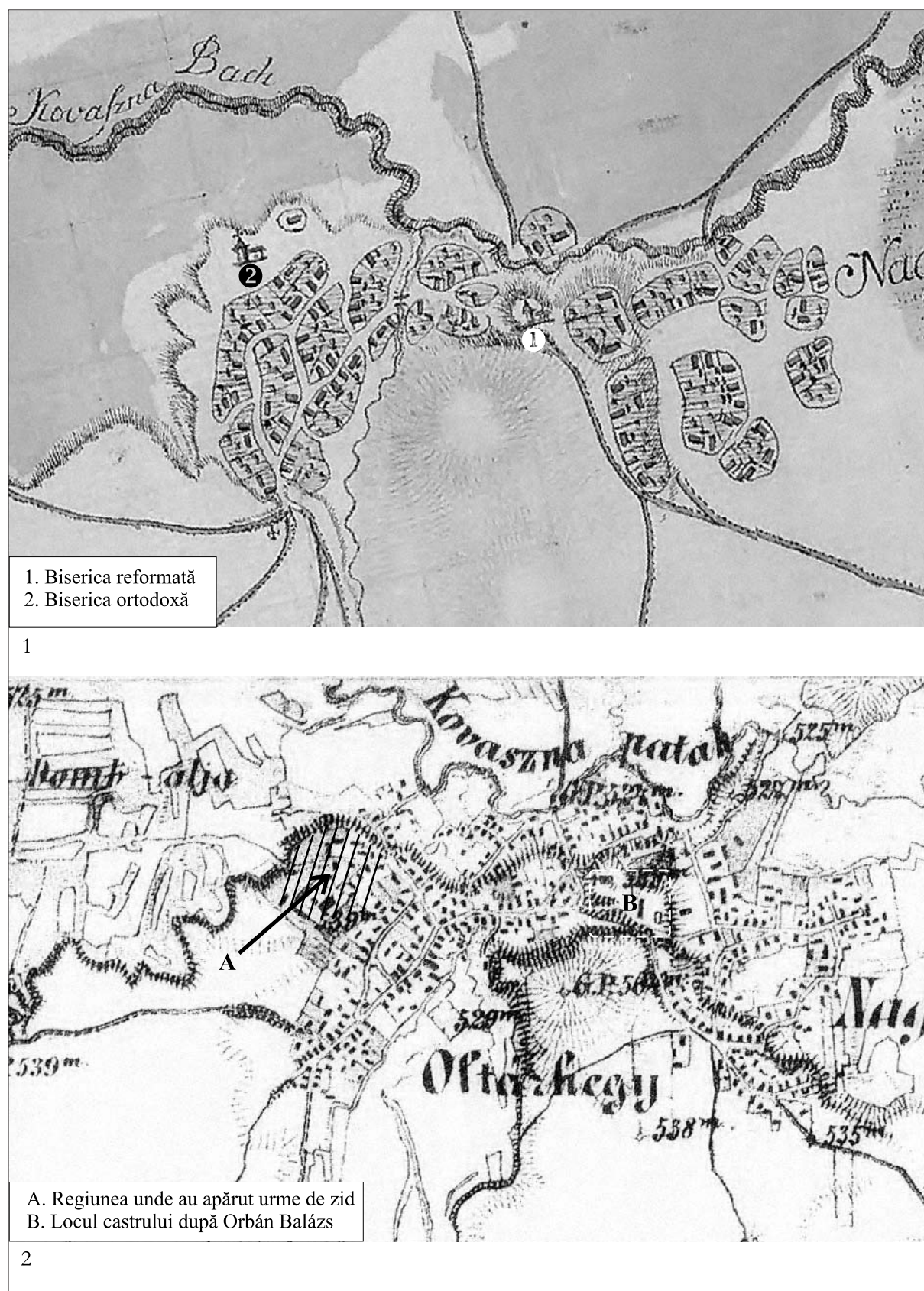

1

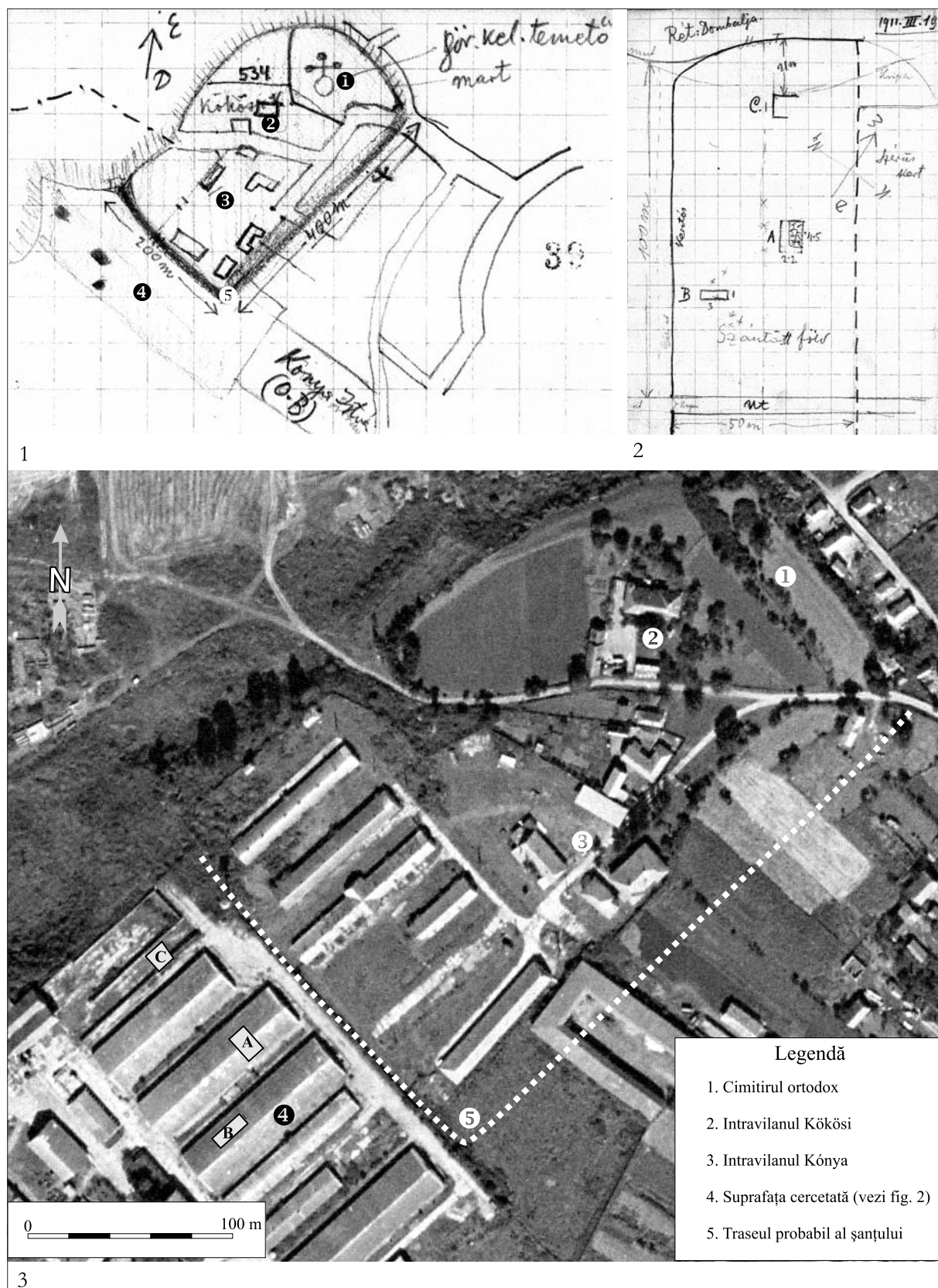

2.

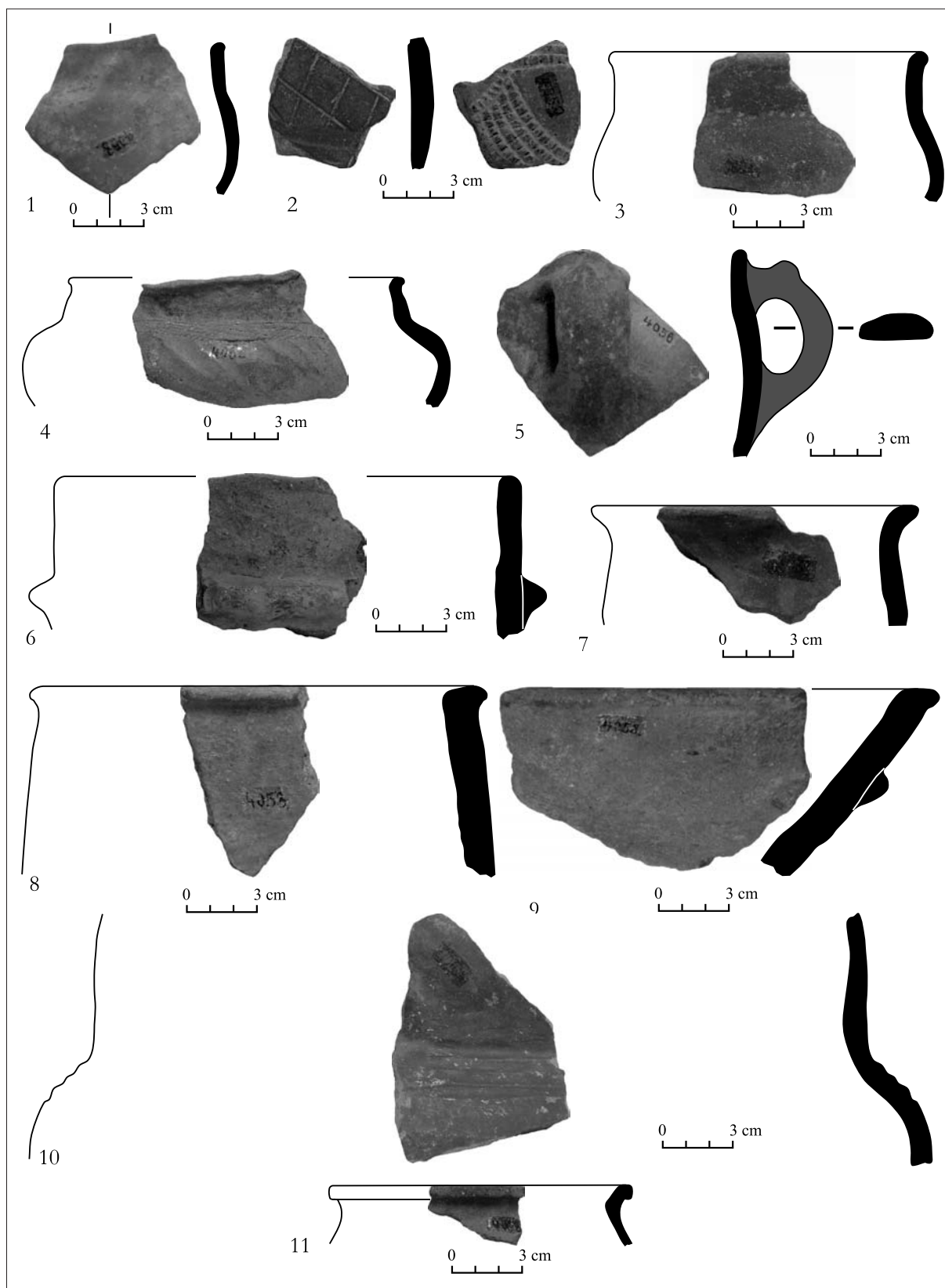
Planșa 1 1. Boroșneu Mare – plan de încadrare generală; 2. Boroșneu Mare – ortofotoplan

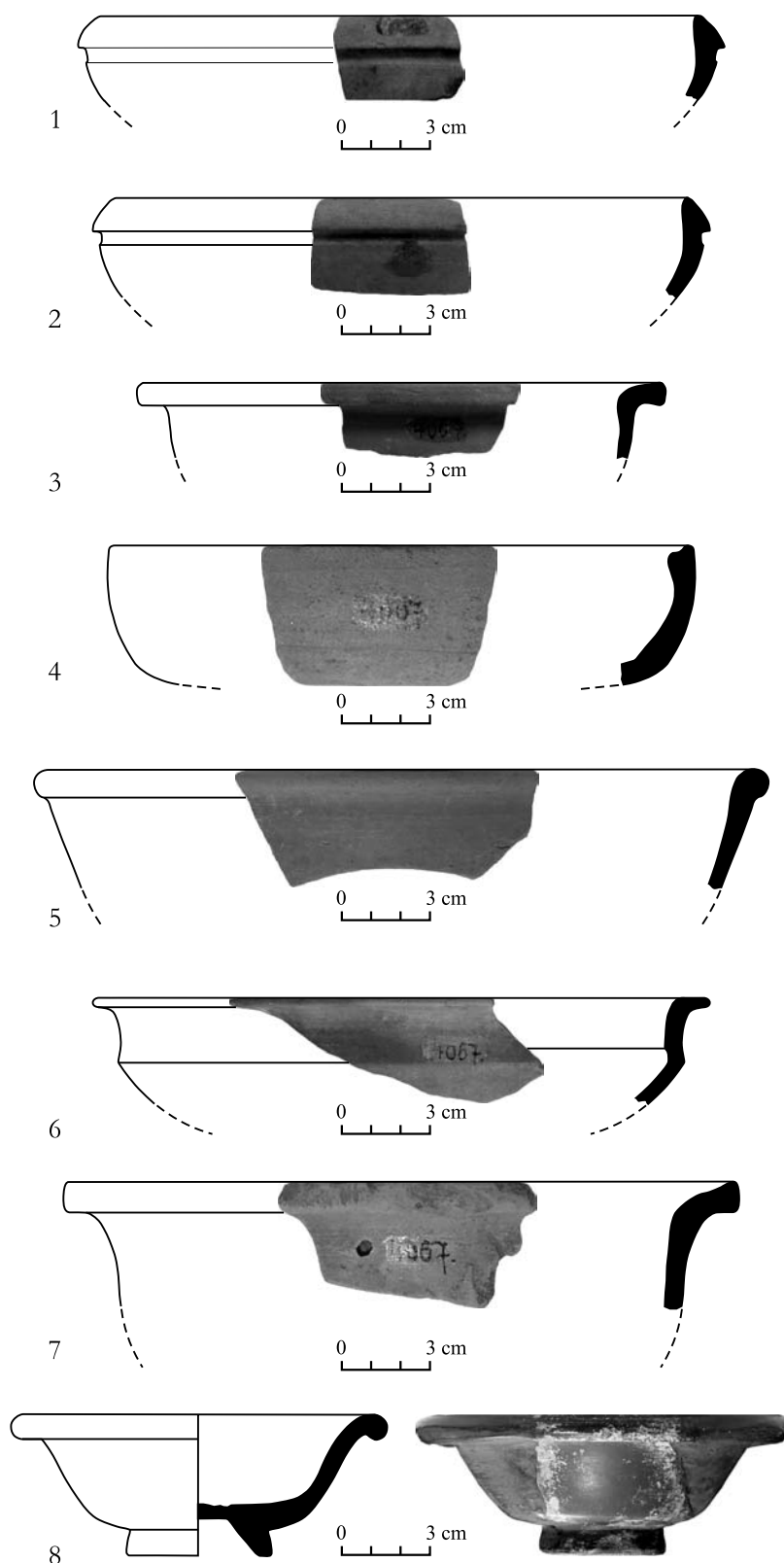
Planșa 2 1. Boroșneu Mare în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea; 2. Boroșneu Mare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea

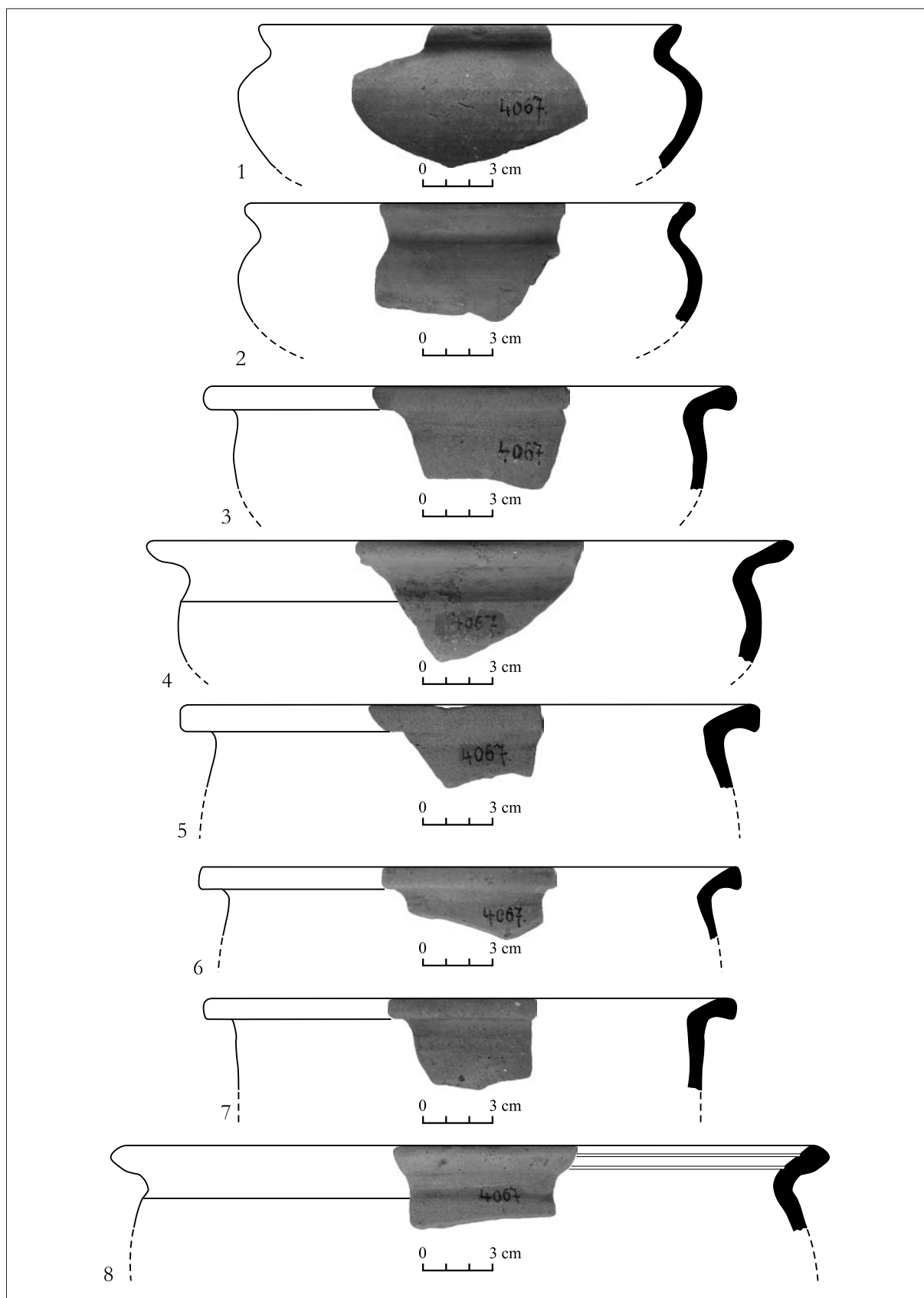
Planșa 3 1. Planul general al zonei cercetate (După jurnalul de șantier al lui Ferenc László); 2. Planul general al săpăturii (După jurnalul de șantier al lui Ferenc László); 3. Încercare de reconstituire a cercetării

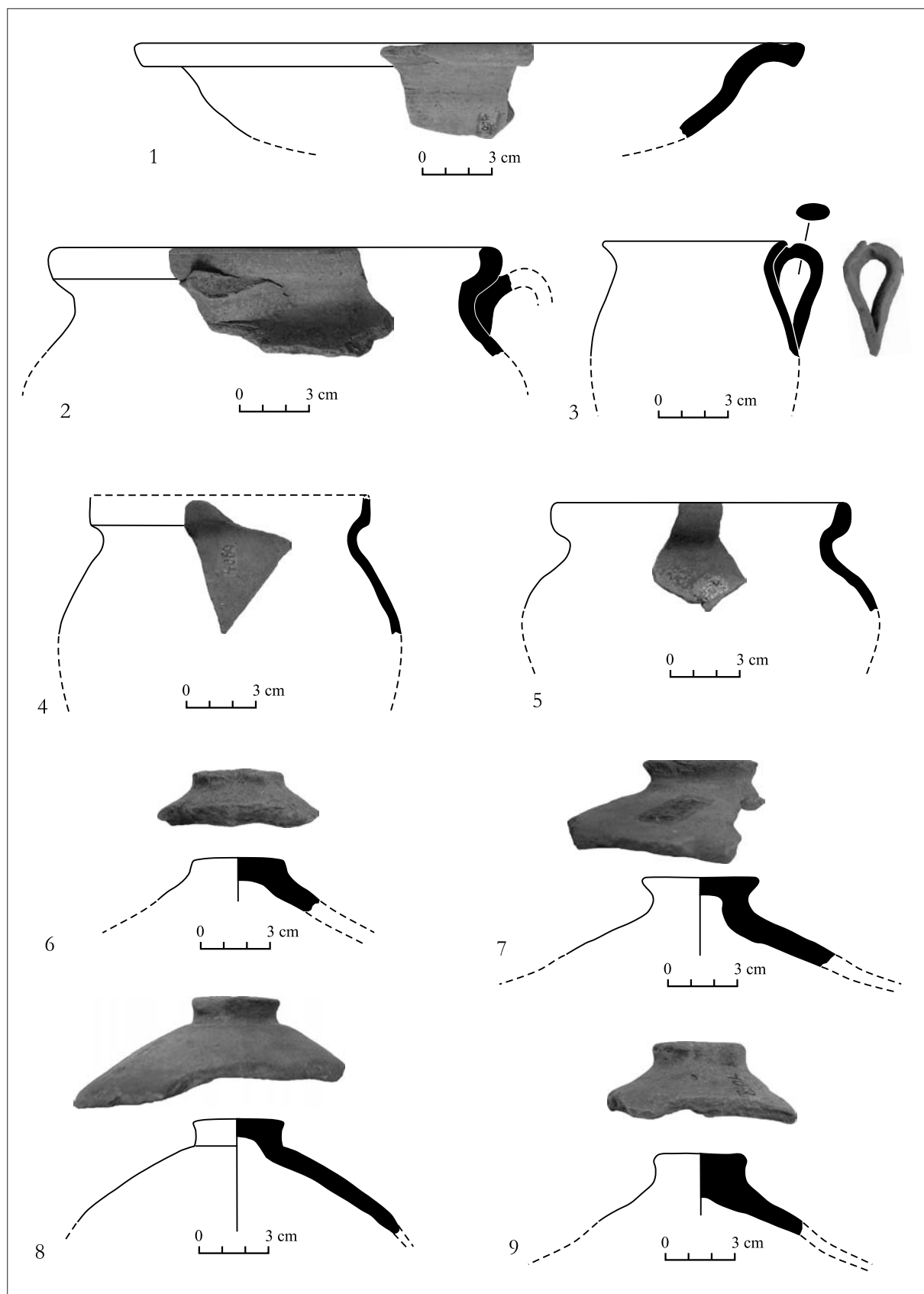
Planșa 4 Material arheologic descoperit în cursul săpăturii din anul 1911: 1-2. Eneolitic târziu – Cultura Bodrogkeresztúr; 3-4. Bronz mijlociu – Cultura Wietenberg; 5-9. Bronz târziu – Cultura Noua; 10. Prima vârstă a fierului – Cultura Gáva; 11. Sec. al XIV-lea

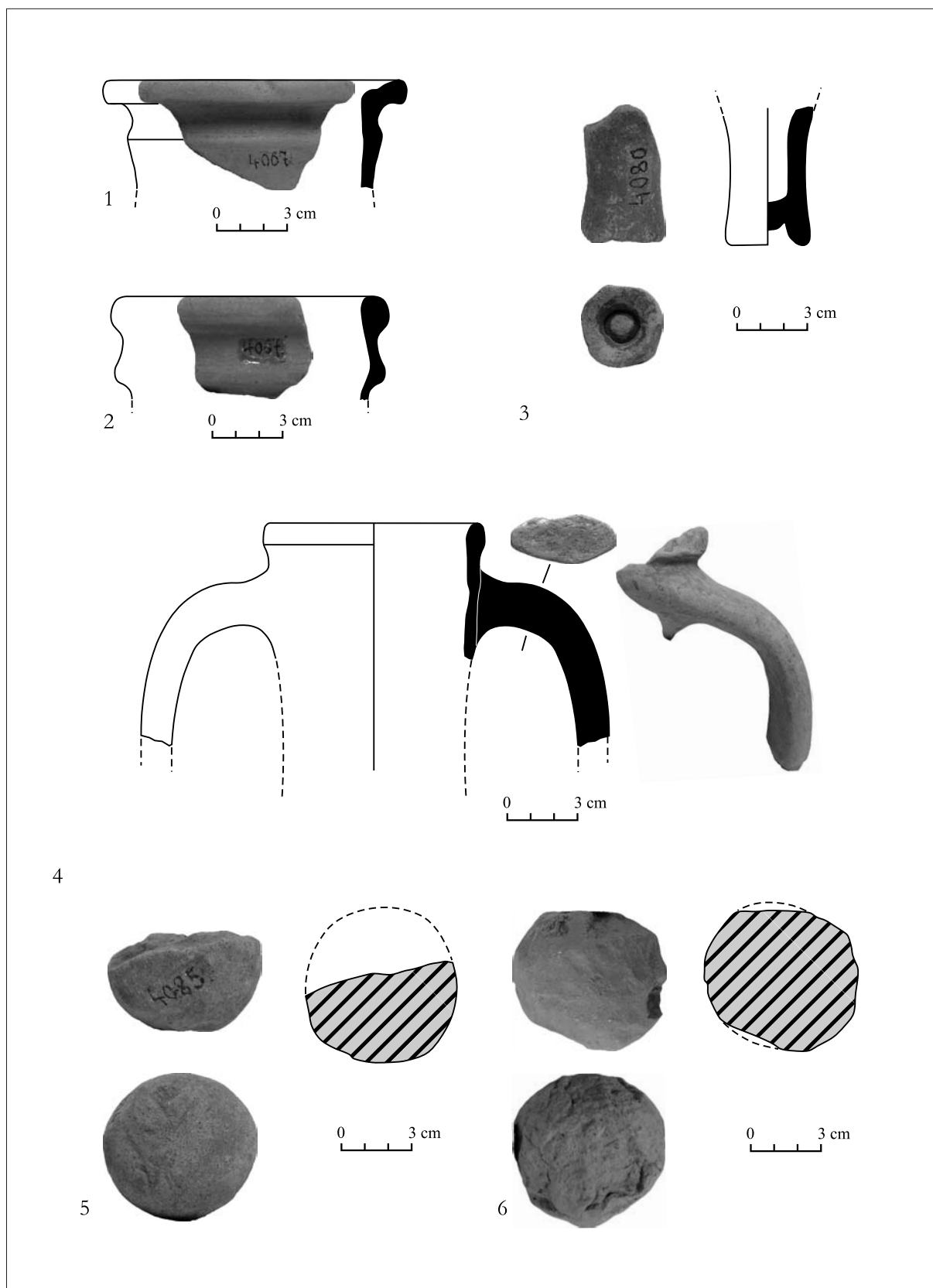
Planșa 5 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1-8. Străchini

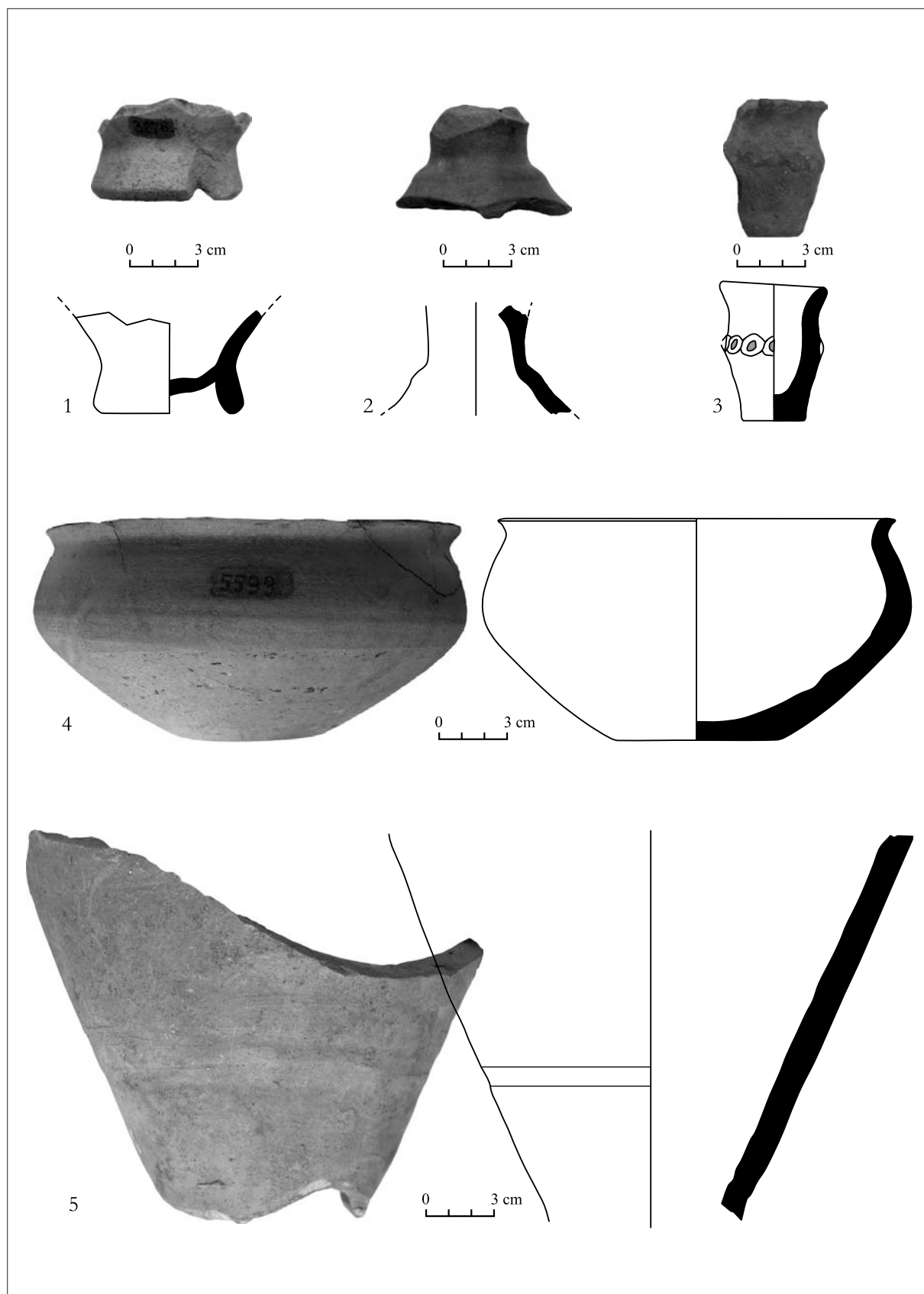
Planșa 6 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1-8. Castroane

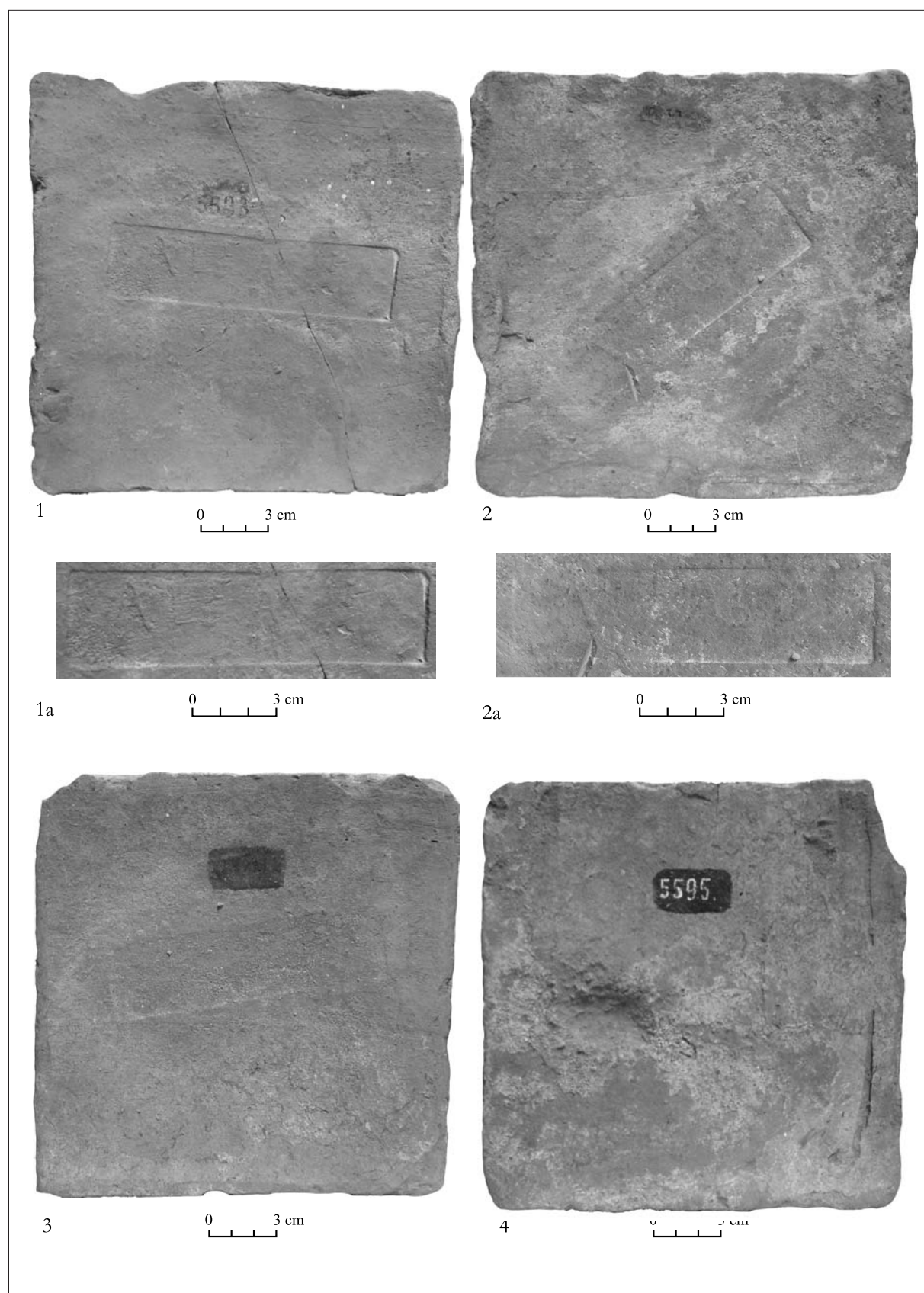
Planșa 7 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1. Farfurie; 2-5. Oale; 6-9. Capace

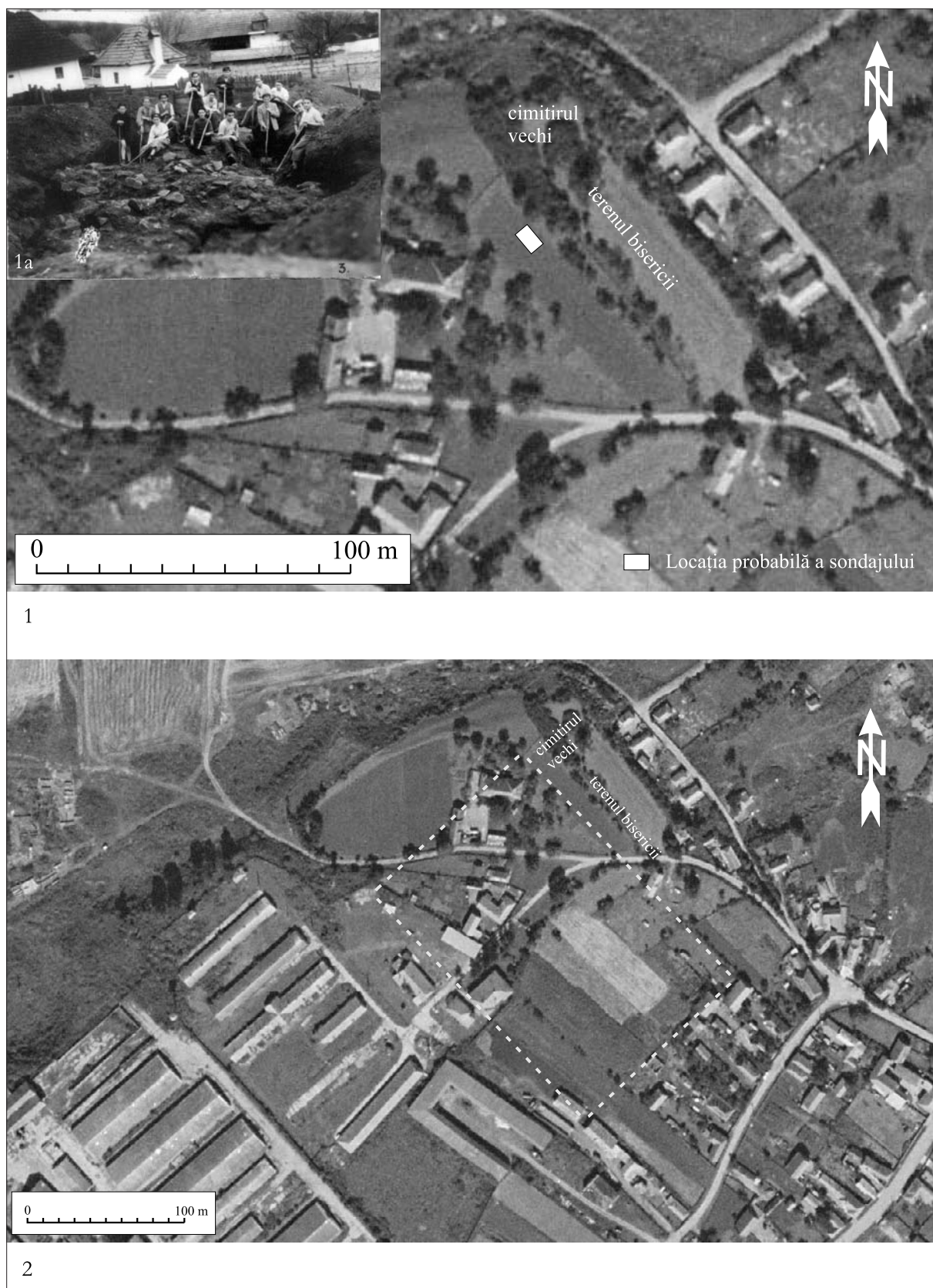
Planșa 8 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1, 3-4. Amfore; 2. Picior de tegula; 5-6. Proiectile de praștie

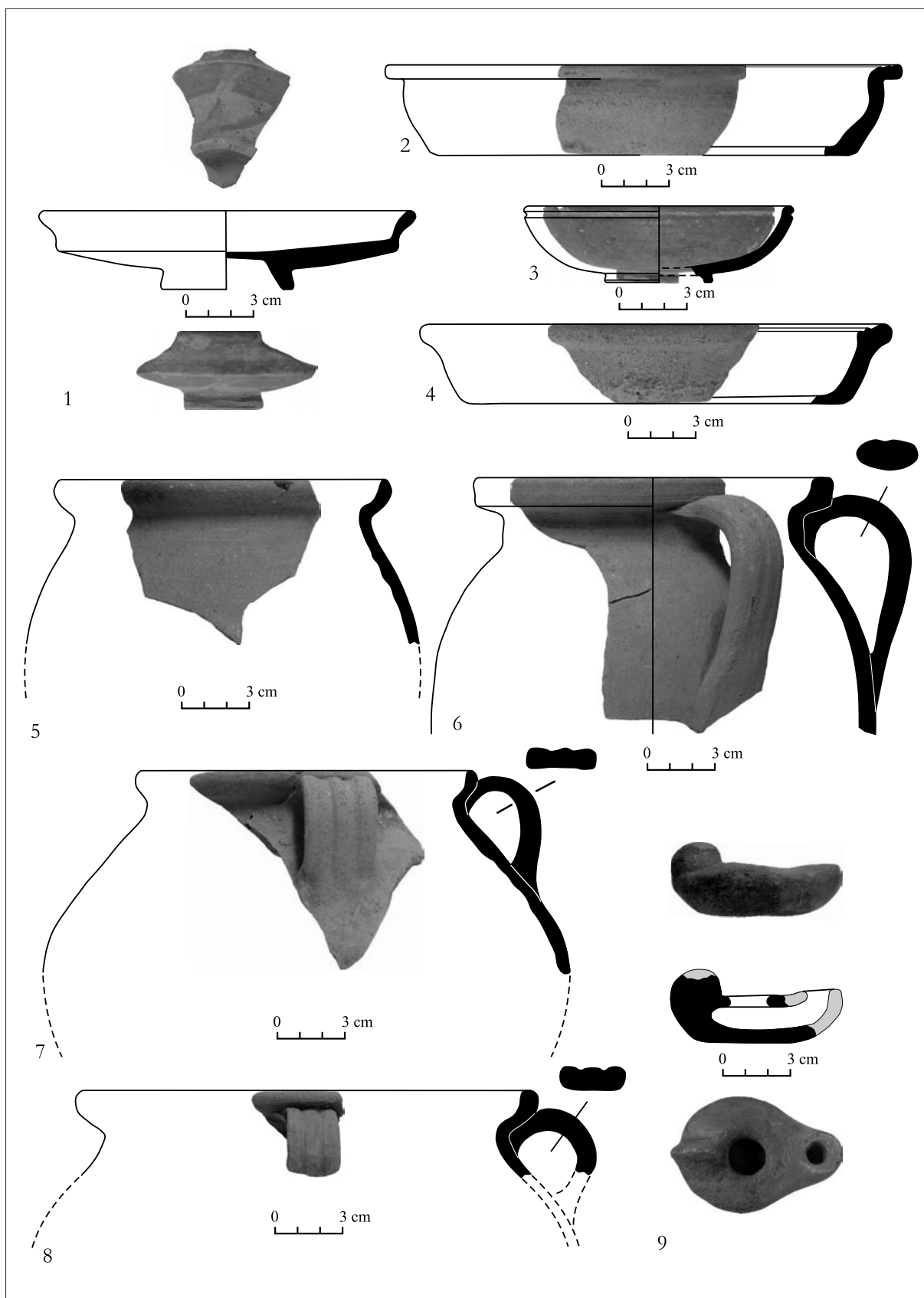
Planşa 9 Materiale donate în anul 1911 (1-3) şi 1914 (4-5)

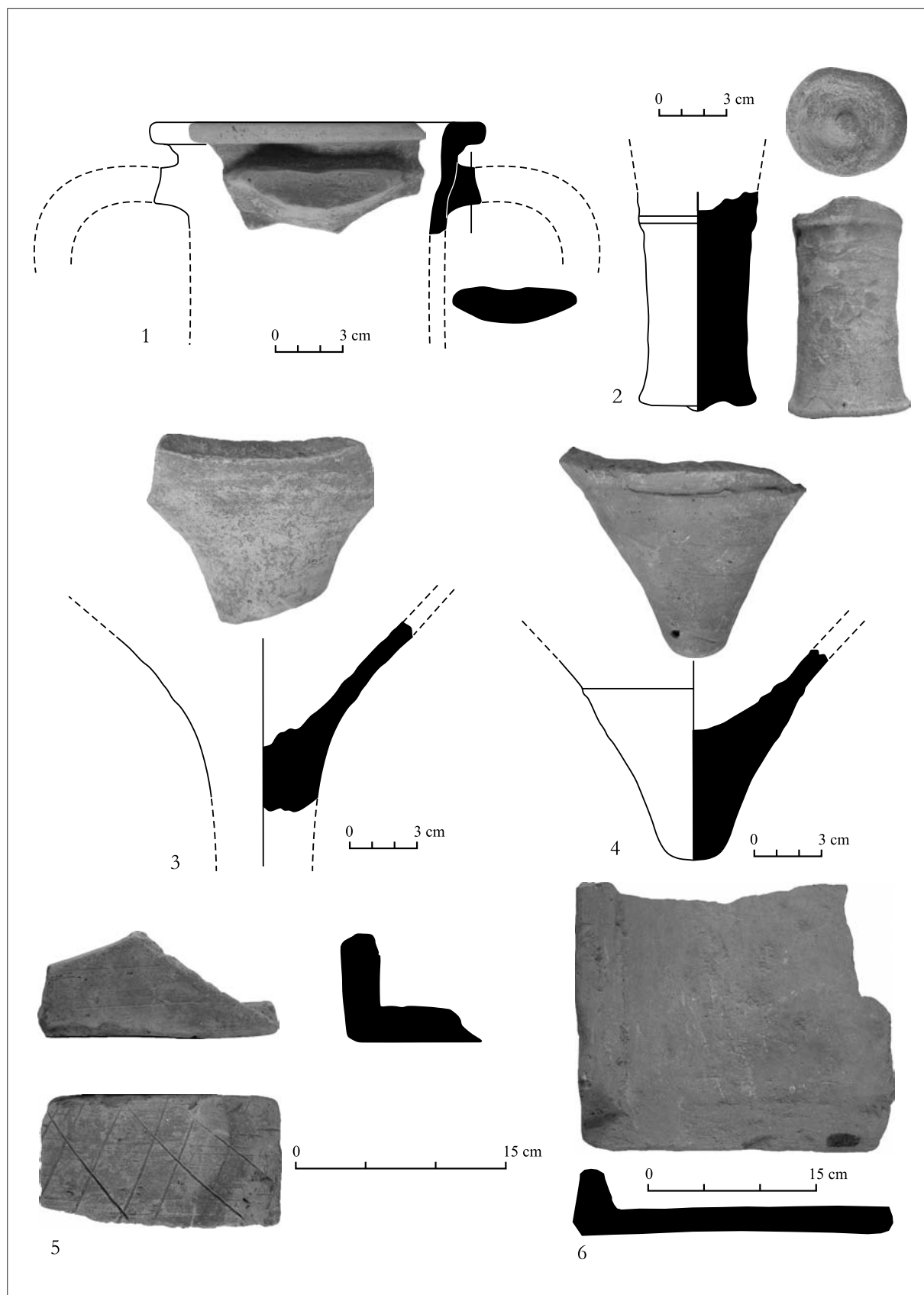
Planșa 10 Cărmizi donate în anul 1914

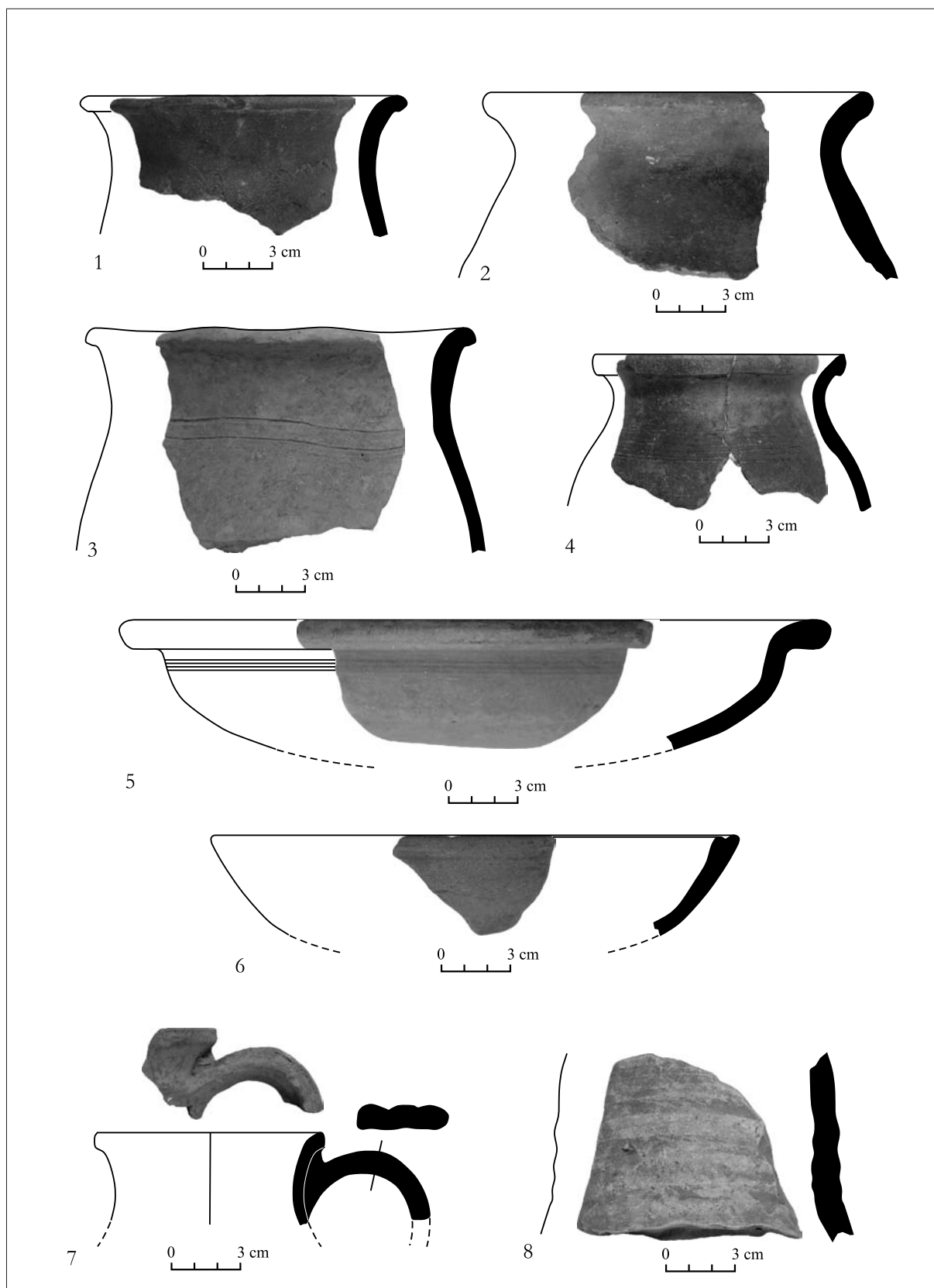
Planşa 11 1. Planul sondajului din anul 1947; 1a. Fotografie realizată în cursul cercetării;
2. Planul castrului, propus în urma cercetărilor din anul 1947

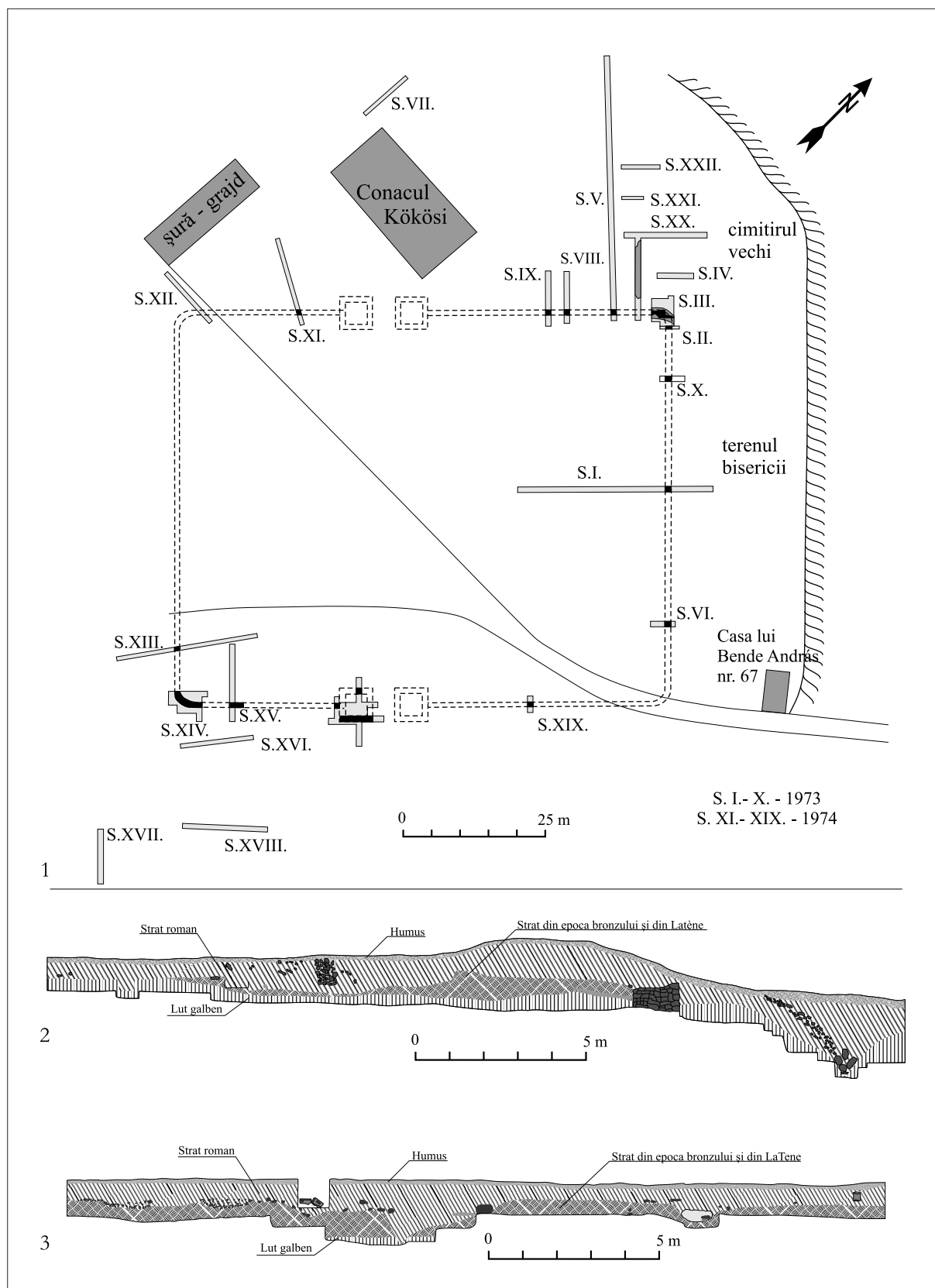
Planşa 12 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1947: 1-2, 4. Farfurii; 3. Picior de tegulă; 5-8. Oale; 9. Opaț

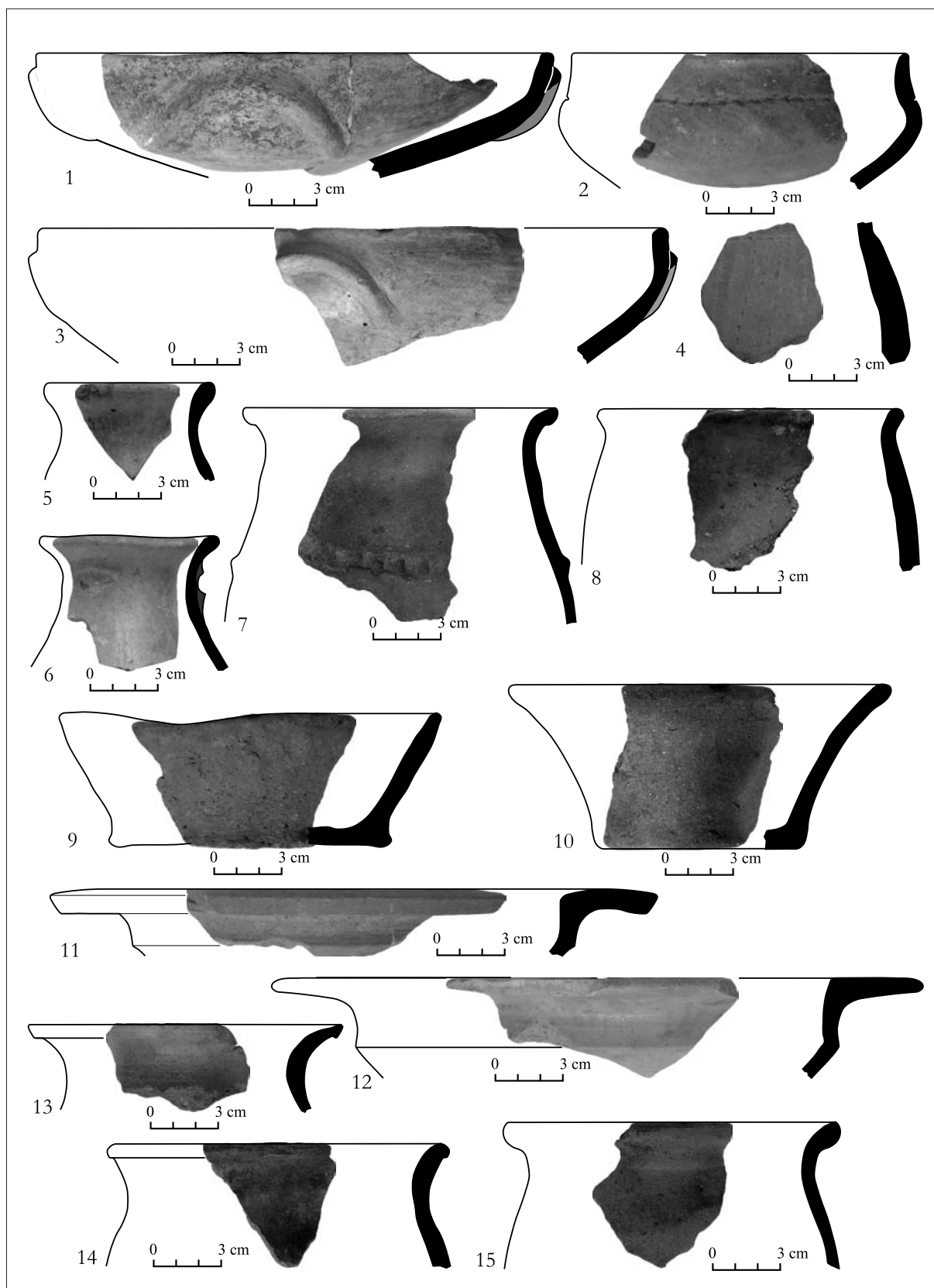
Planşa 13 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1947: 1-4. Amfore; 5-6. Țigle

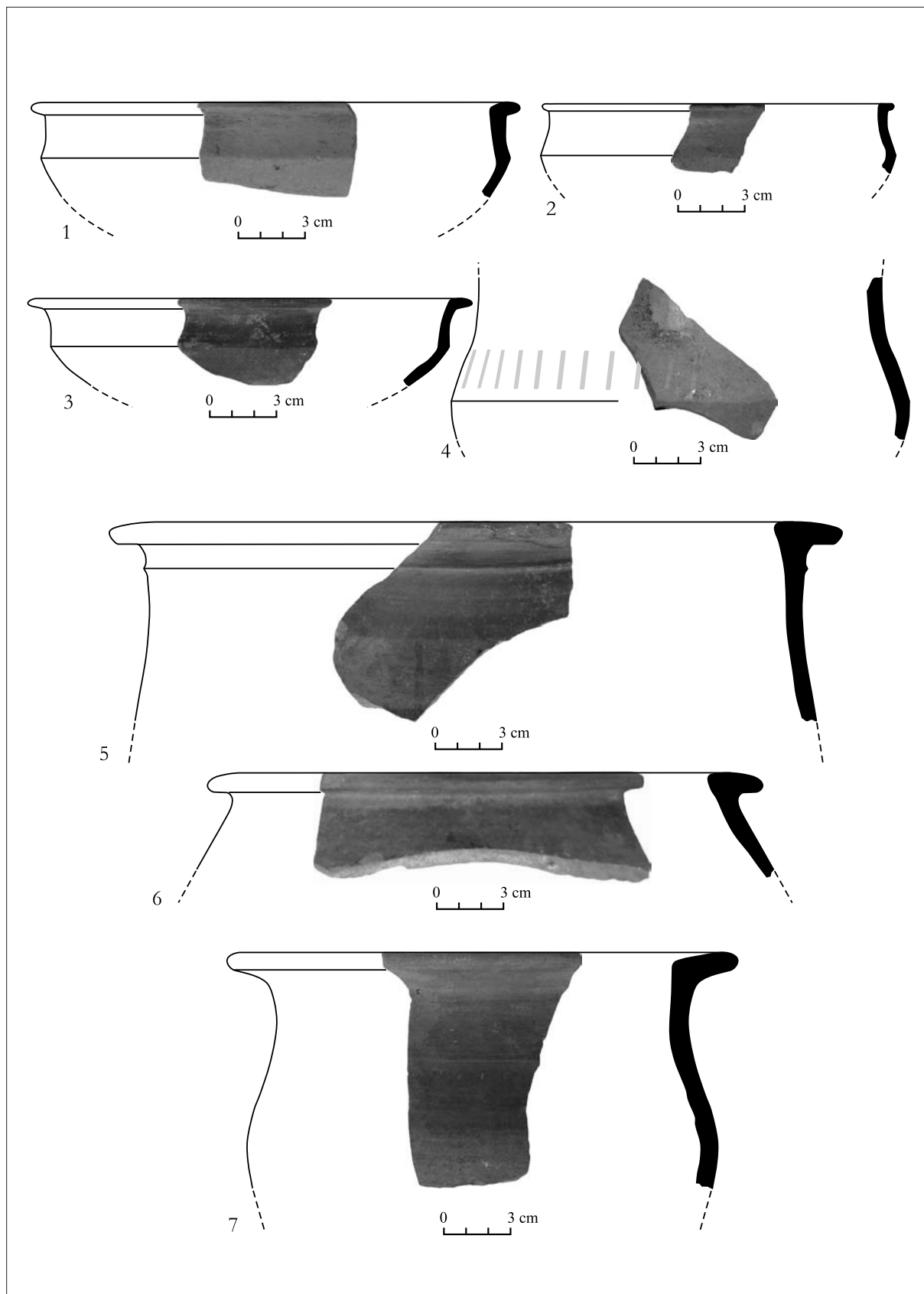
Planșa 14 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1947 (1-2. Ceramică medievală) și donate în anul 1950 (3. Oală La Tène; 4. Oală din sec. al XIV-lea; 5-6. Farfurii; 7. Ulcior; 8. Amforă)

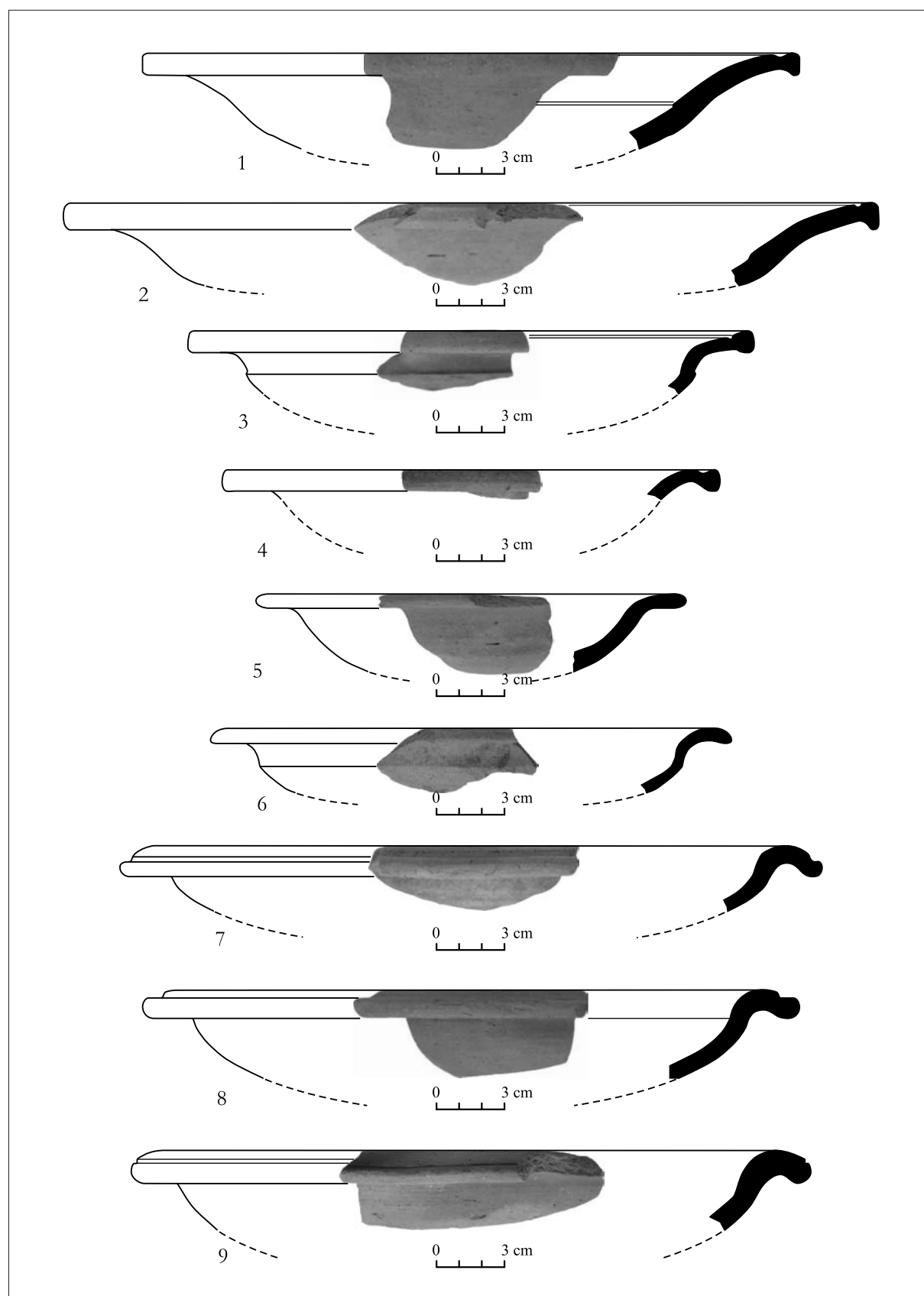
Planşa 15 1. Planul general al săpăturii din anii 1973-74; 2. Profilul peretelui nordic al secţiunii S. I;
3. Profilul peretelui vestic al secţiunii S. V

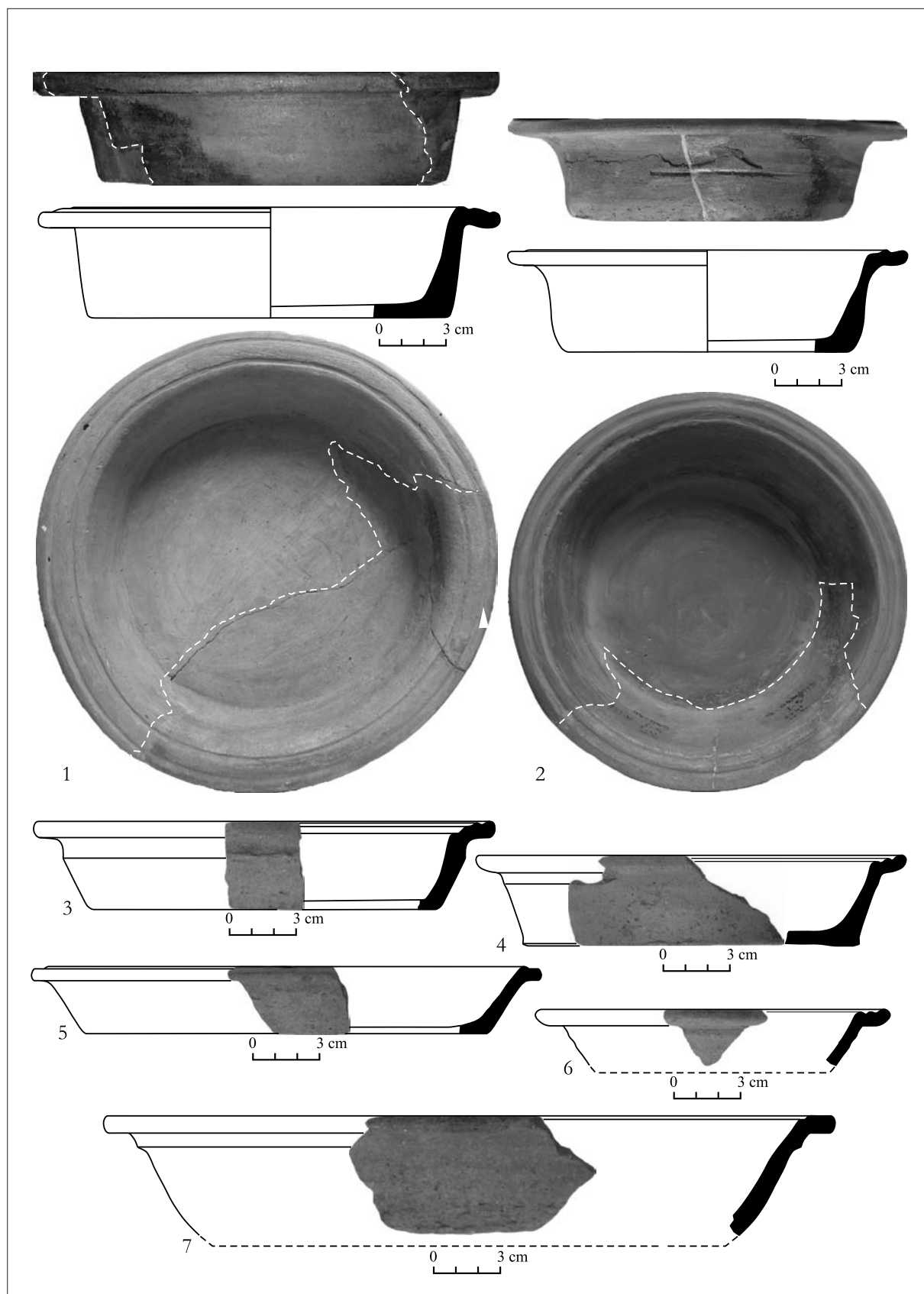
Planşa 16 Material arheologic descoperit în cursul anului 1973: 1-3. Bronz mijlociu – Cultura Wietenberg; 4. Bronz mijlociu – Cultura Monteoru; 5-12. La Tène dacic; 13-15. Sec. XIII-XIV

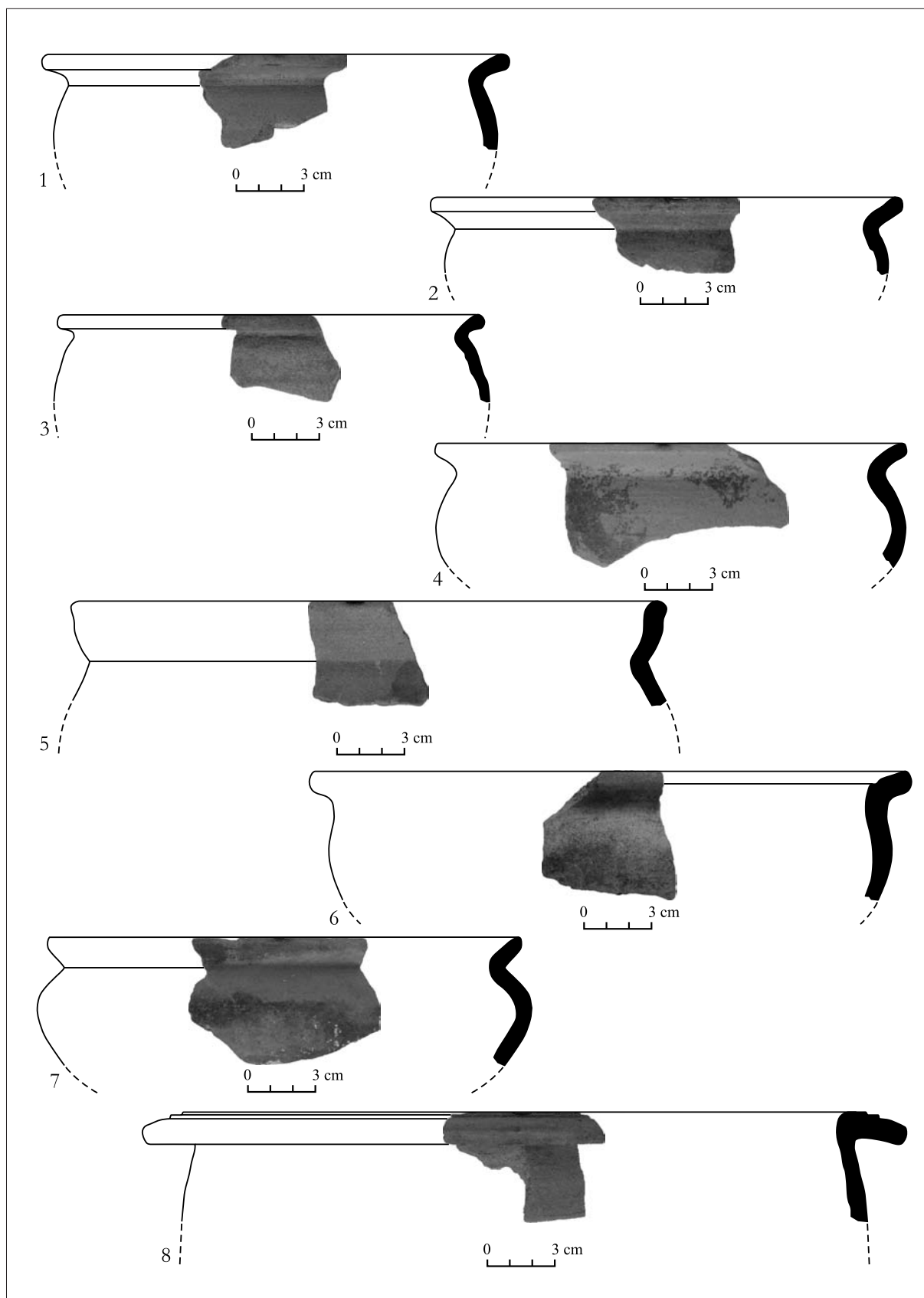
Planşa 17 Material arheologic descoperit în cursul anului 1973 – Cultura Sântana de Mureş – Cerneahov

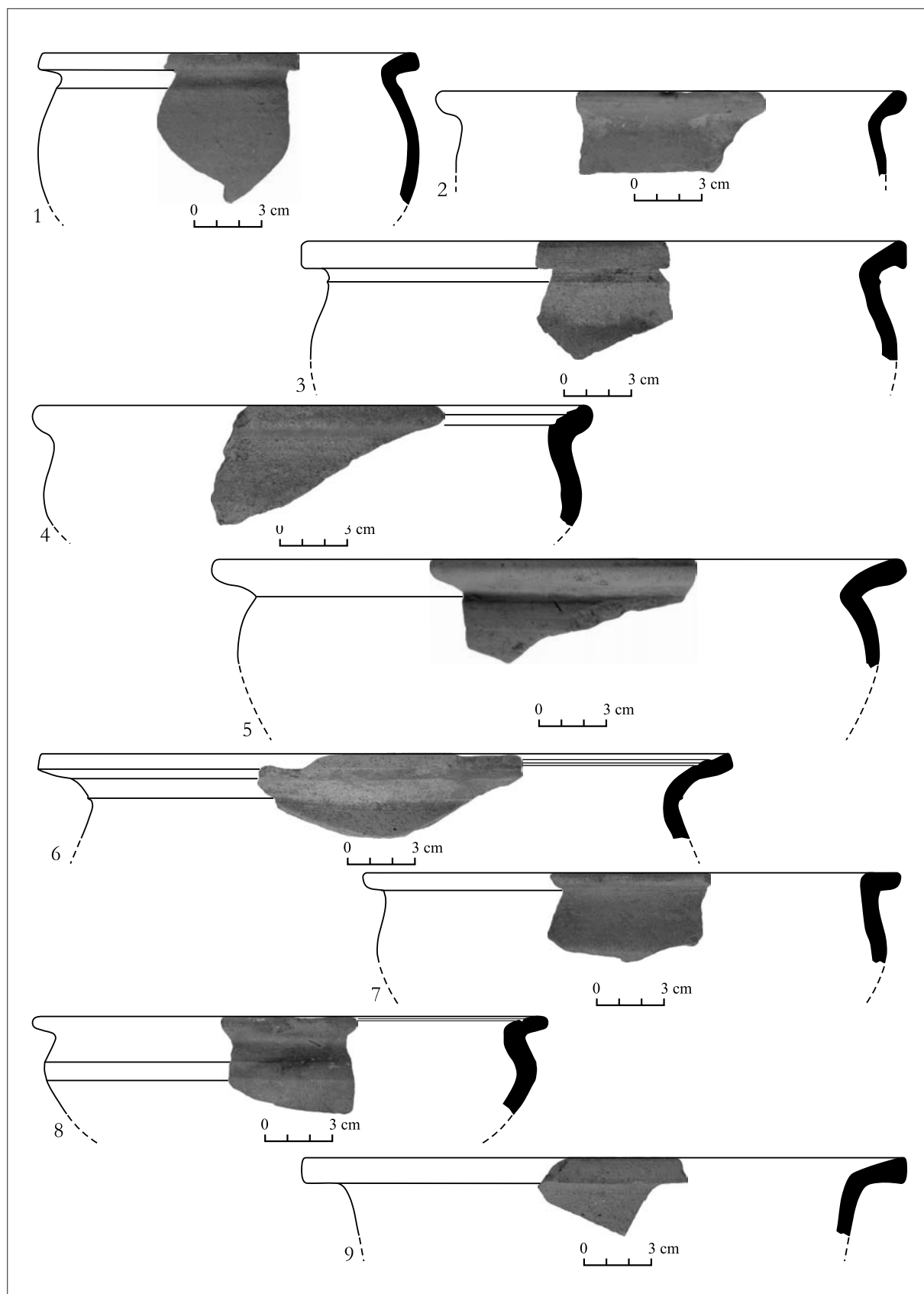
Planşa 18 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Farfurii

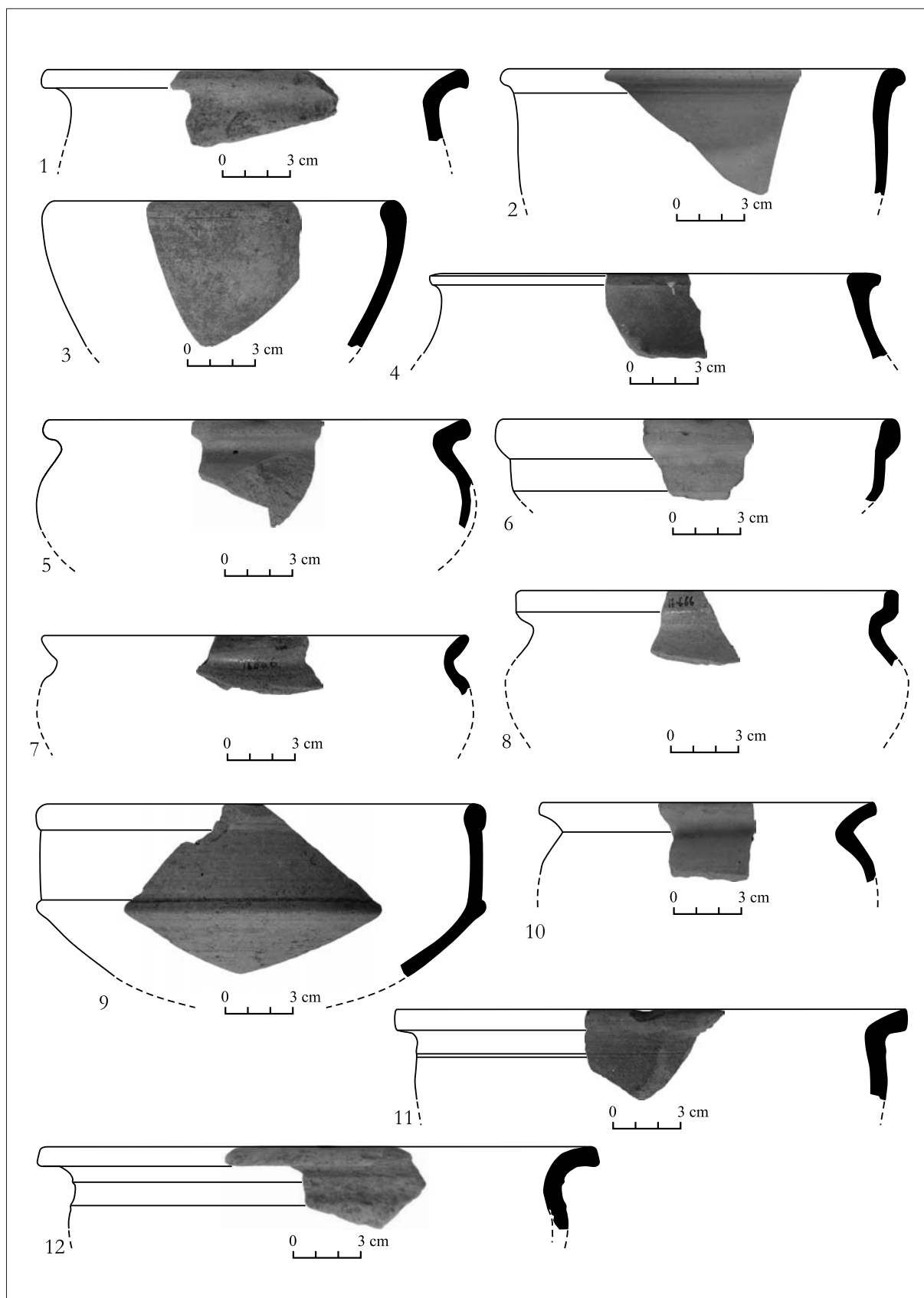
Planșa 19 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Farfurii

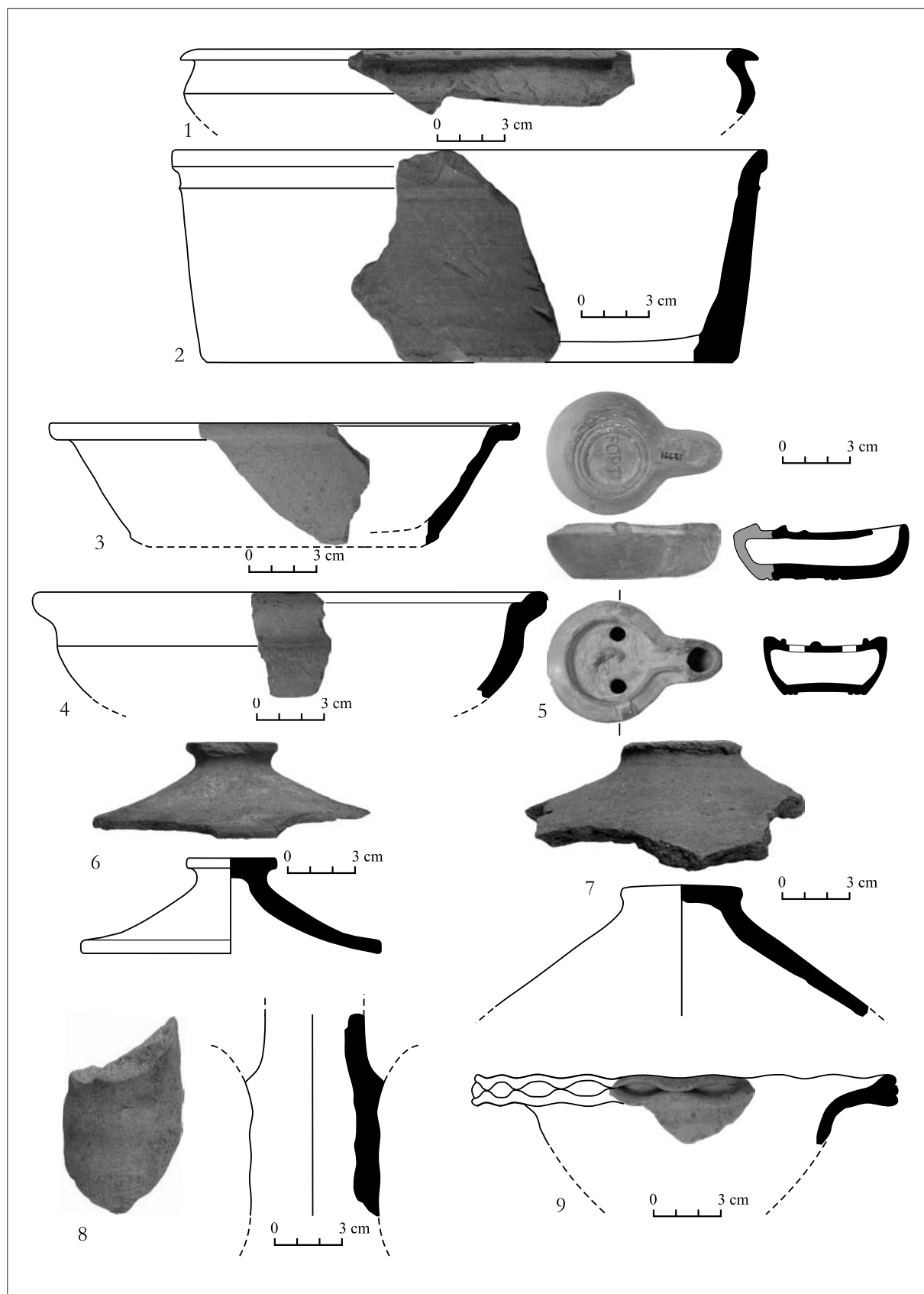
Planșa 20 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Castroane

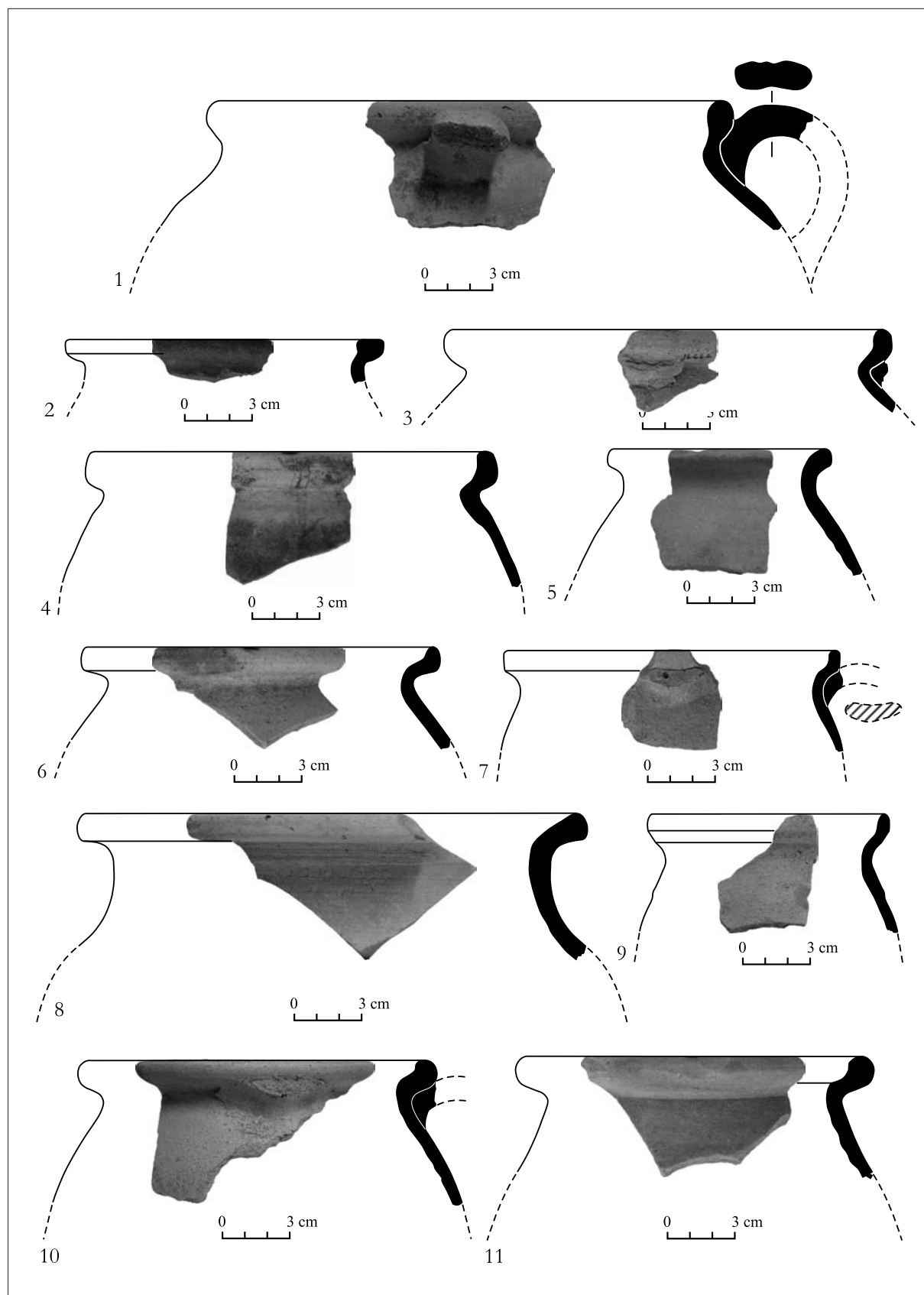
Planşa 21 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Castroane

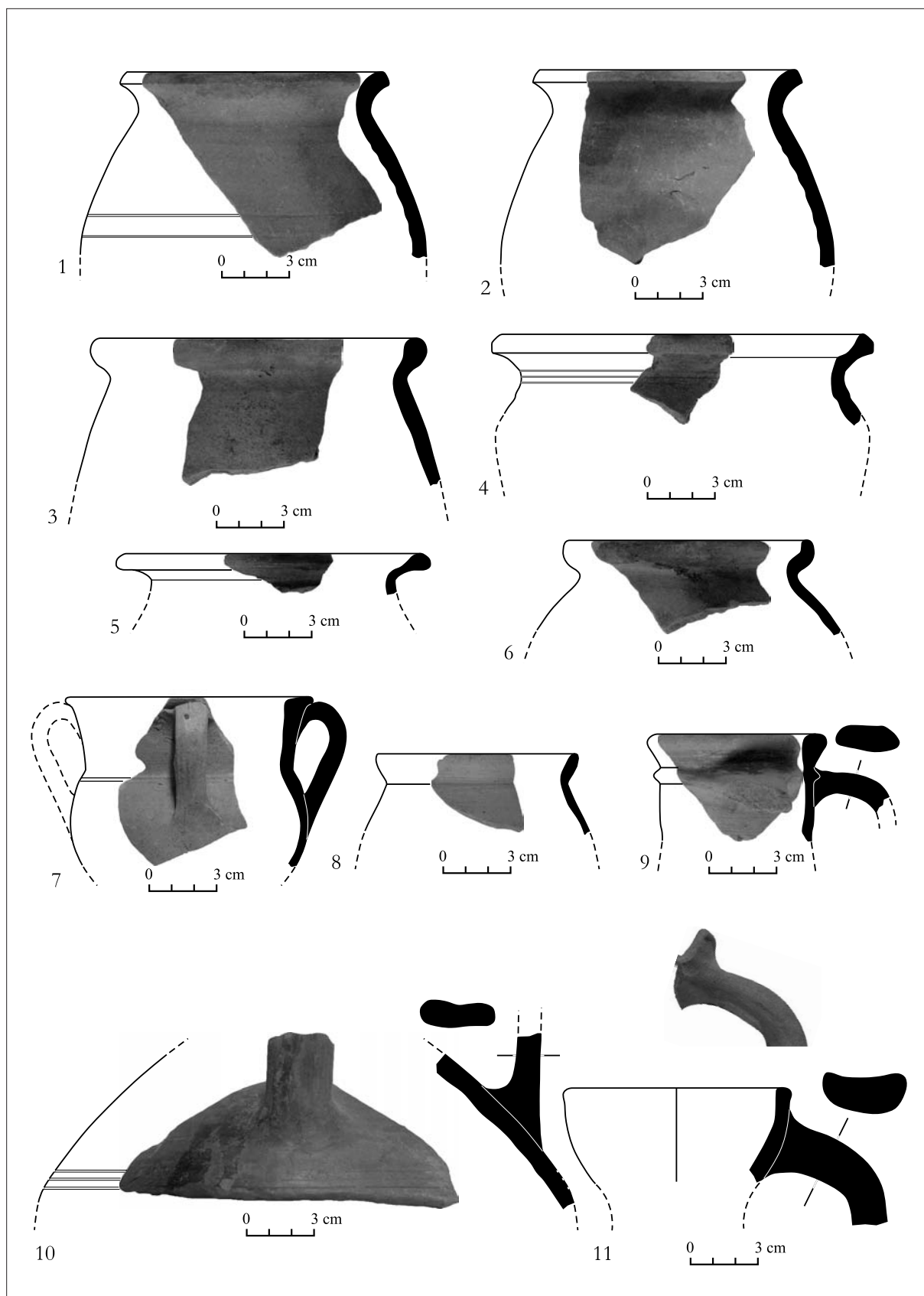
Planșa 22 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Castroane

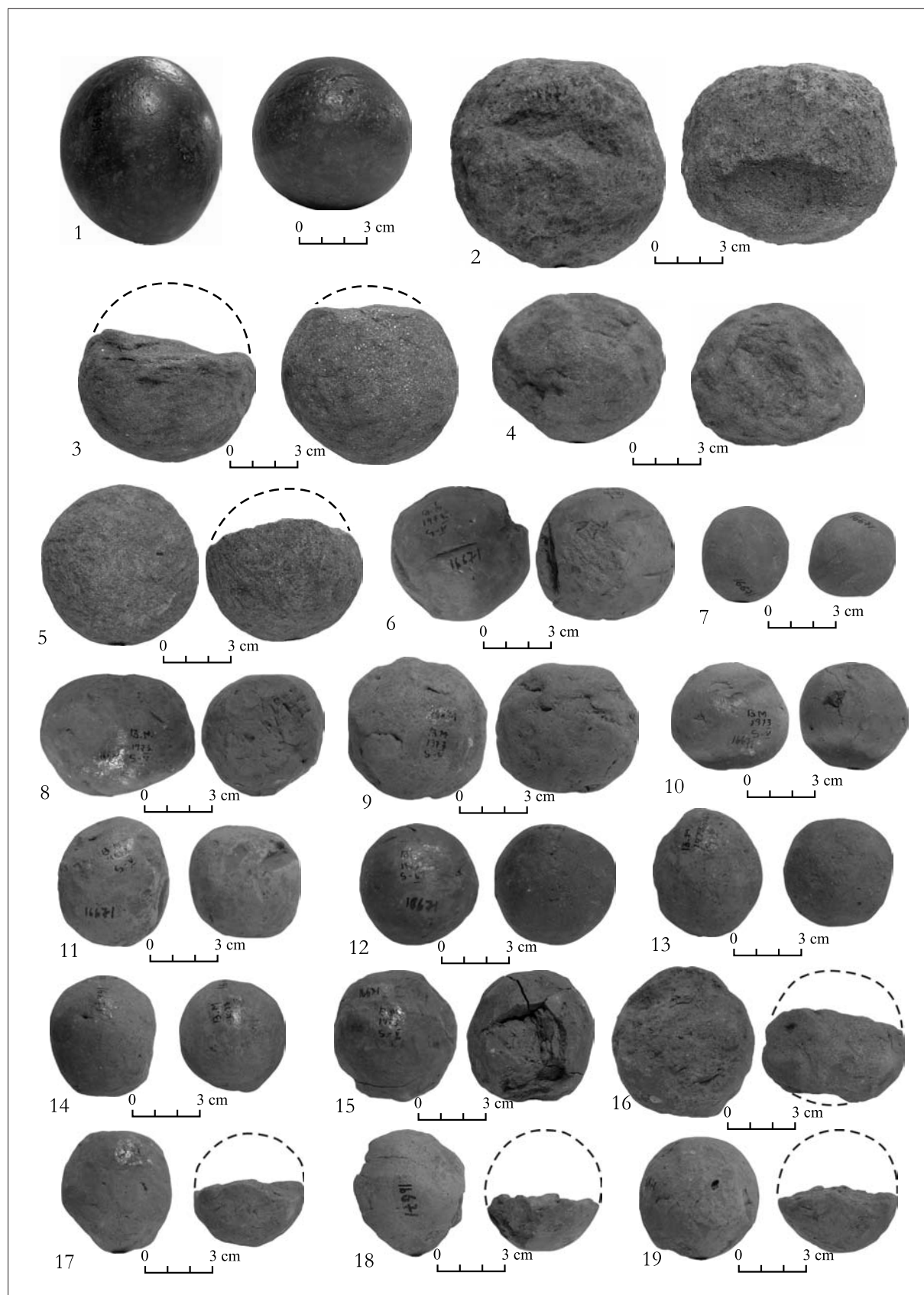
Planşa 23 Material roman descoperit în cursul anului 1973: 1-4. Străchini; 5. Opaț; 6-7. Capace; 8. Amforă; 9. Vas afumătoare

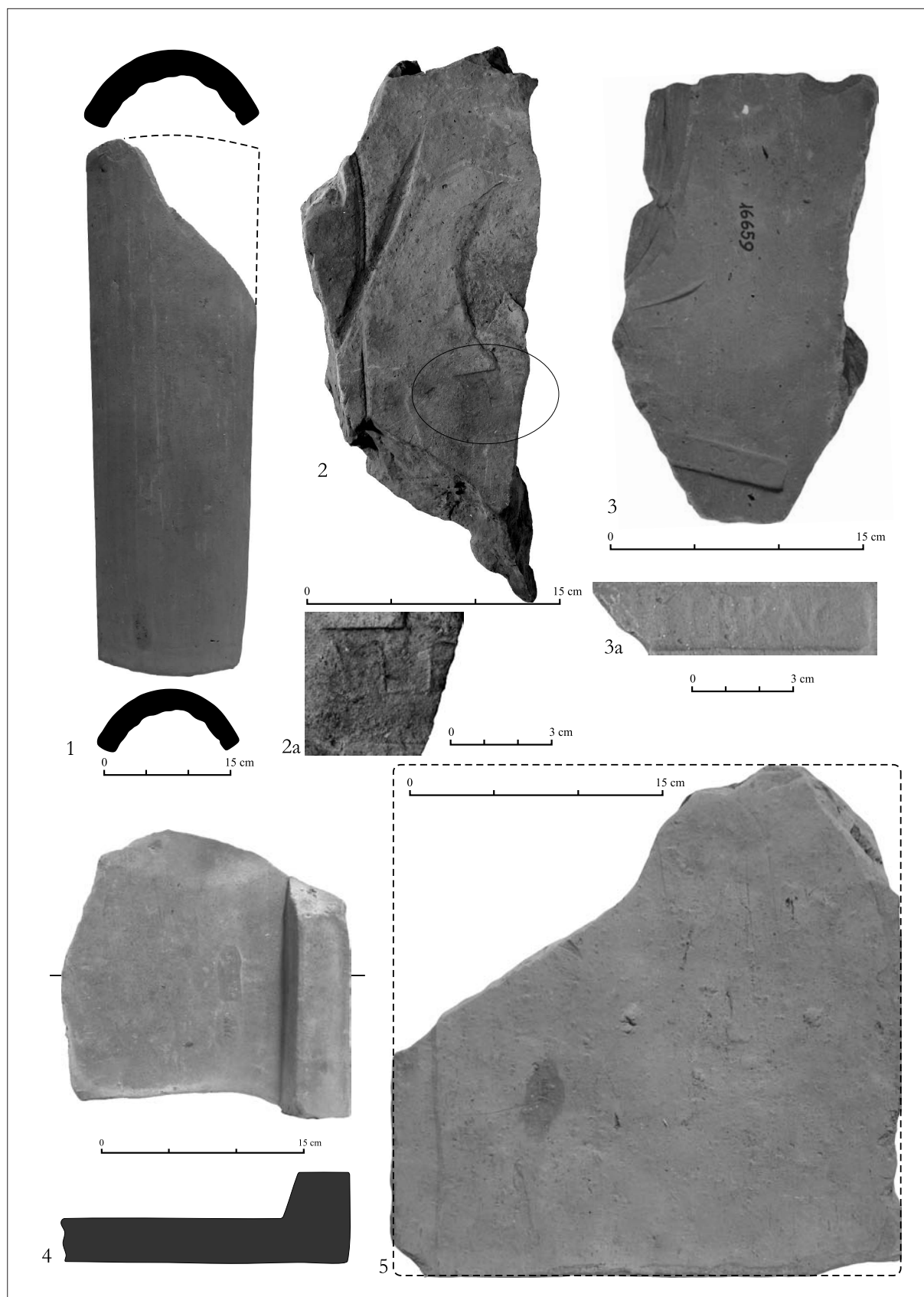
Planşa 24 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Oale

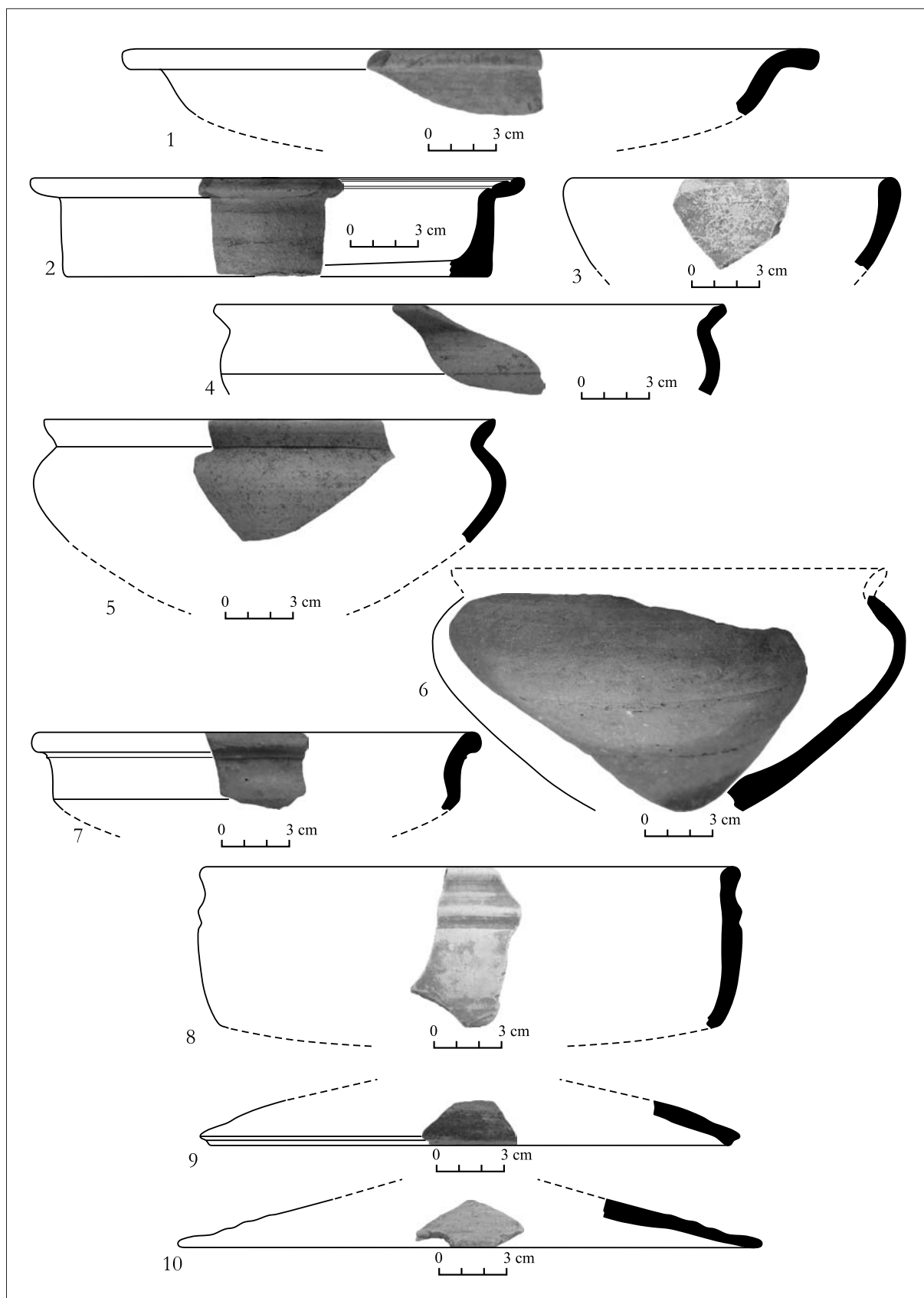
Planșa 25 Material roman descoperit în cursul anului 1973: 1-7. Oale; 8. Ceașcă; 9-11. Ulcioare

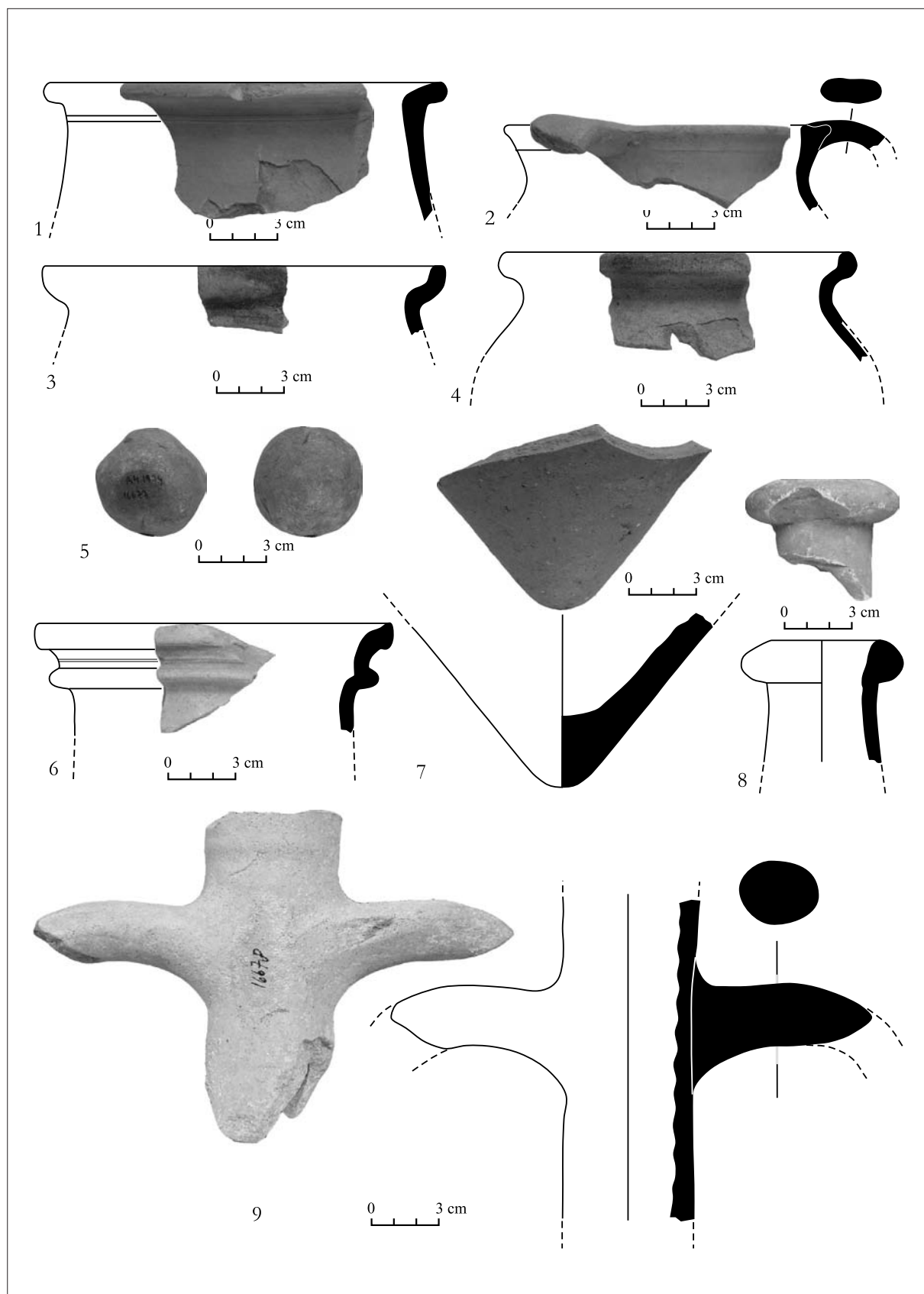
Planșa 26 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Proiectile

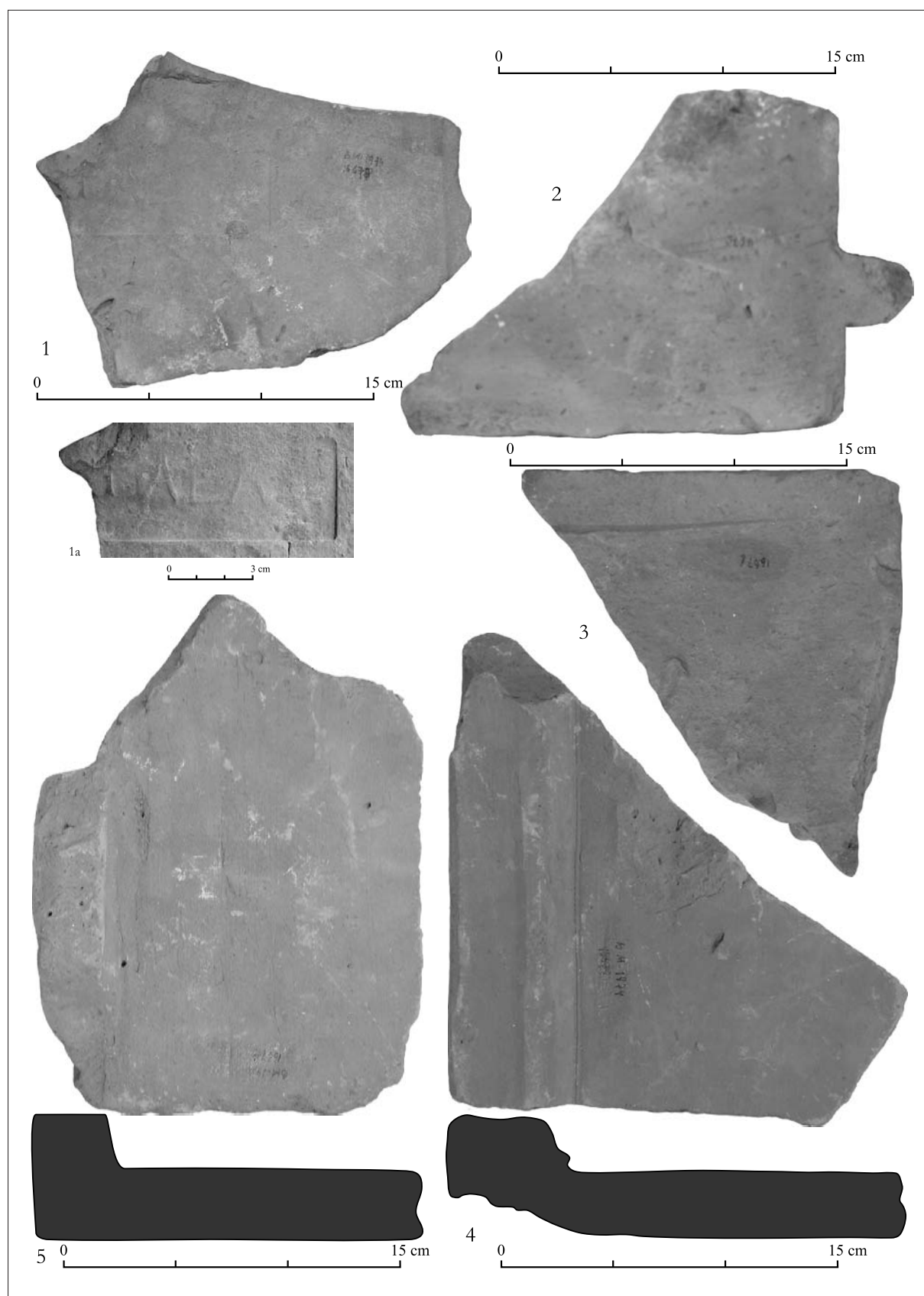
Planşa 27 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Material tegular

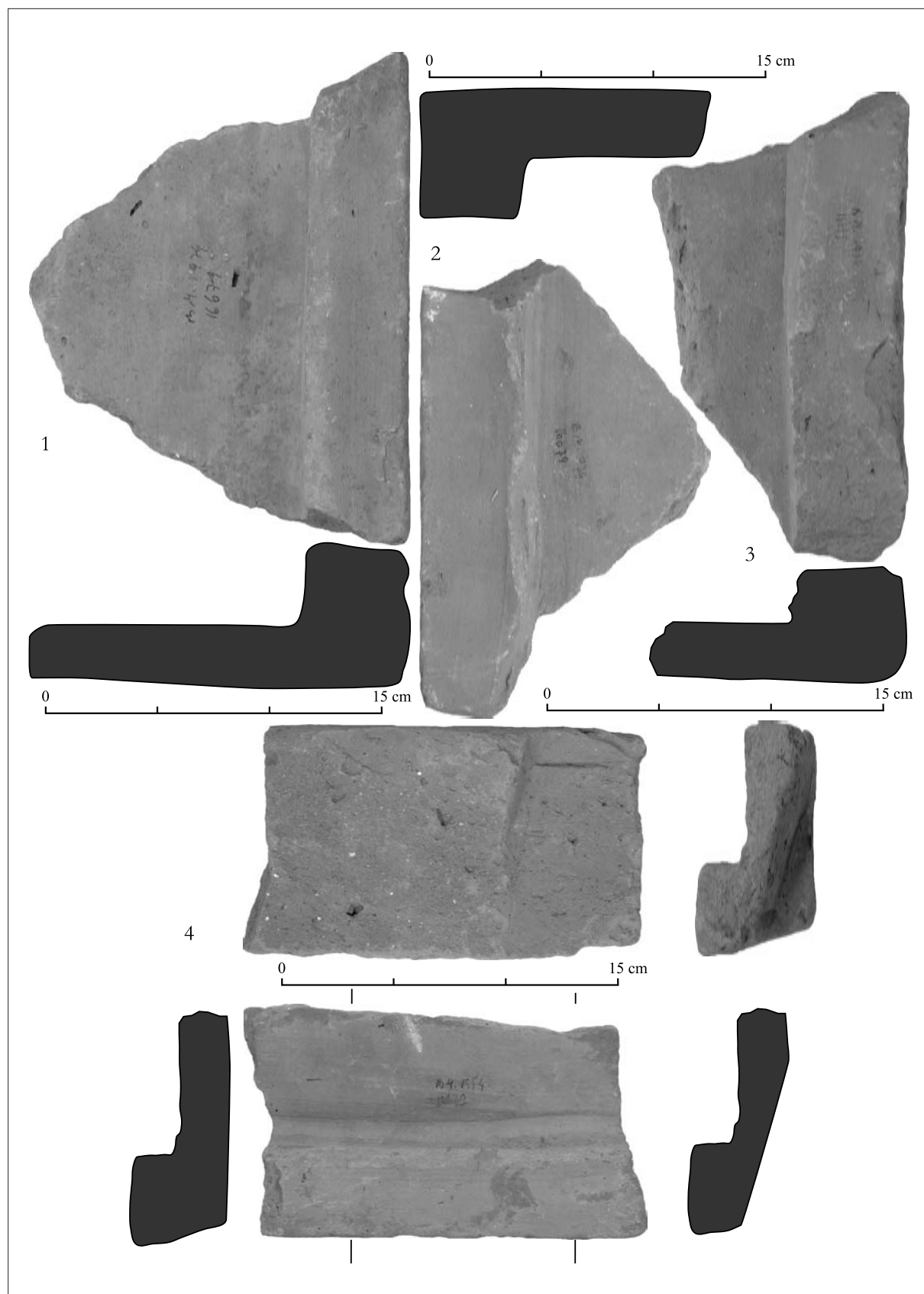
Planșa 28 Material roman descoperit în cursul anului 1974: 1-2. Farfurii; 3-6. Castroane; 7-8. Străchini; 9-10. Capace

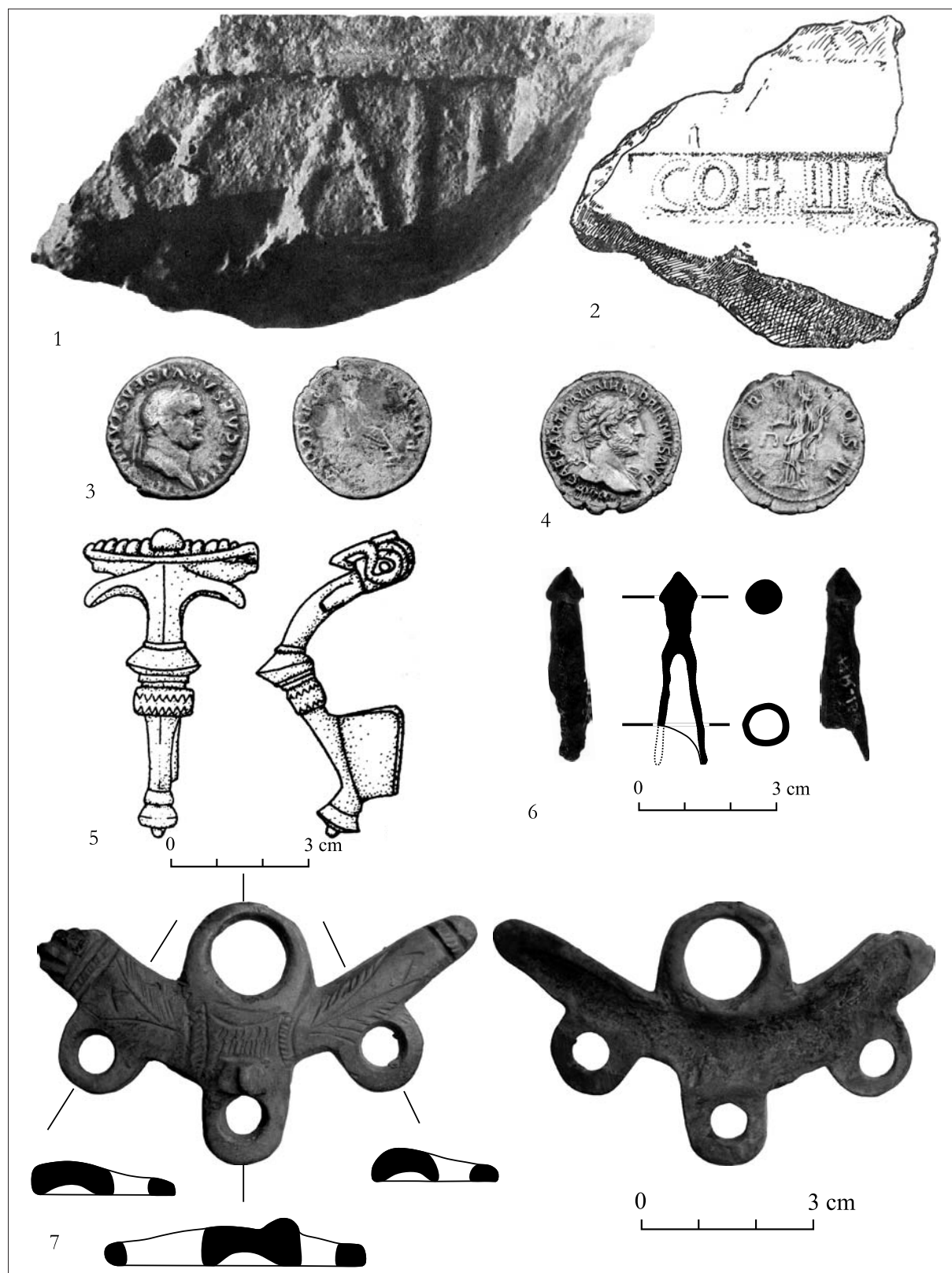
Planşa 29 Material roman descoperit în cursul anului 1974: 1-4. Oale; 5. Proiectil; 6-9. Amfore

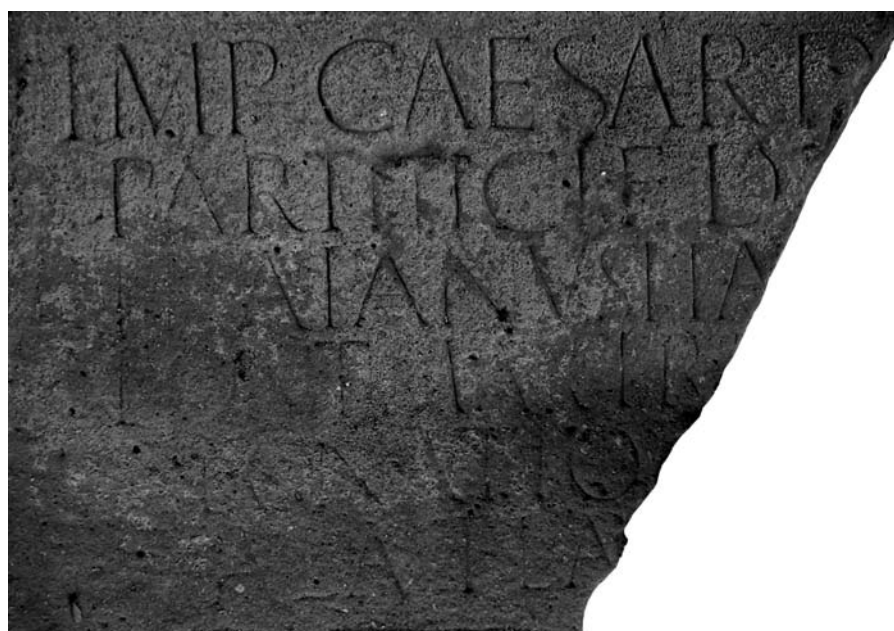
Planşa 30 Material roman descoperit în cursul anului 1974 – Material tegular

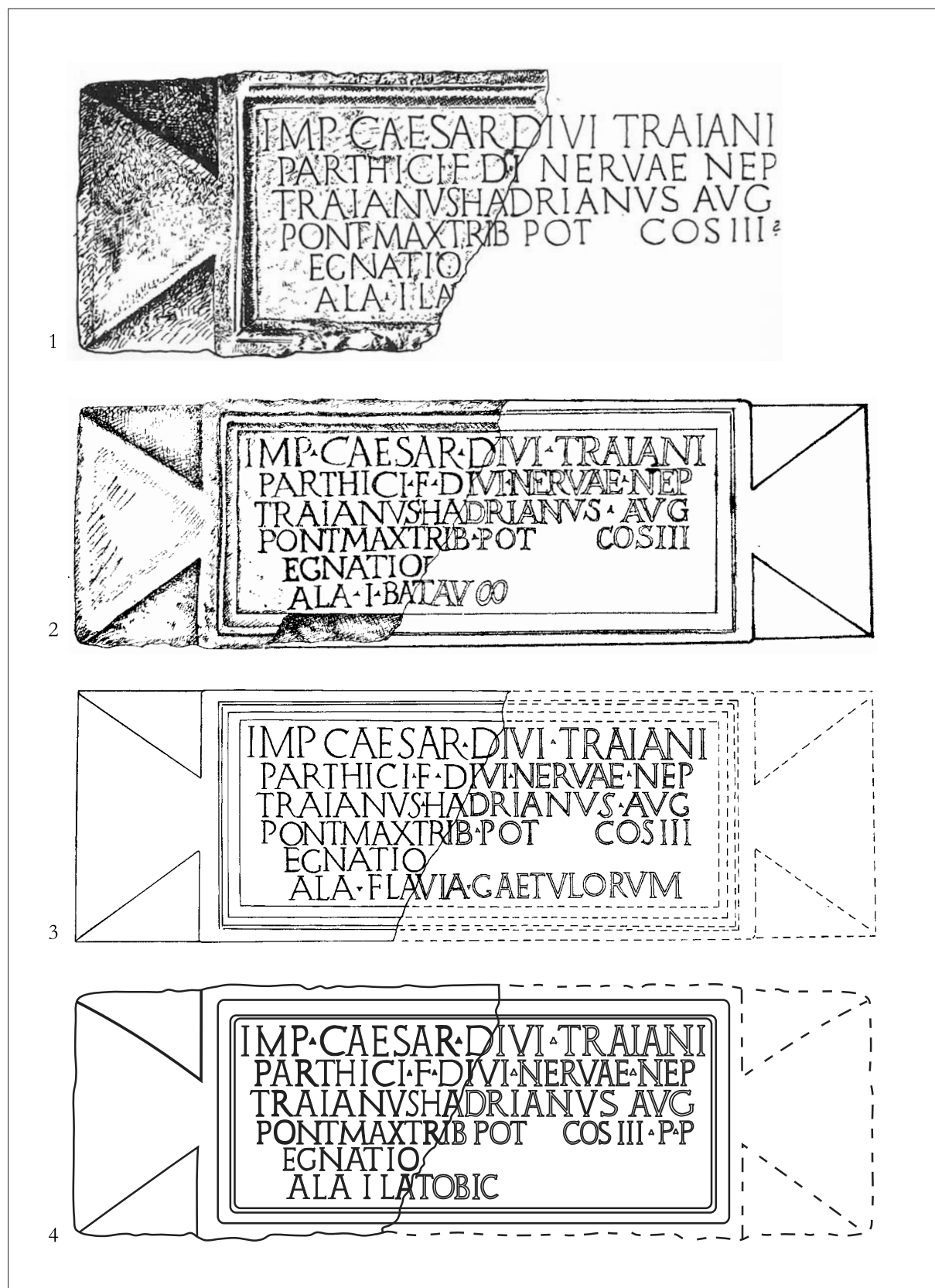
Planșa 31 Material roman descoperit în cursul anului 1974 – Material tegular

Planșa 32 Material roman descoperit în cursul anului 1974 și 2010: 1-2. Material tegular ștampilat (după SZÉKELY Zoltán 1975); 3. Denar de argint al lui Vespasian; 4. Denar de argint al lui Hadrian; 5. Fibulă descoperită în 2009 (după COCIȘ, Sorin – GAIU, Corneliu – ZĂGREANU, Radu 2010); 6. Vârf de săgeată; 7. Piesă de harnașament din bronz

Planșa 33 Inscripția descoperită în cursul anului 1974 – 1. Vedere generală; 2. Detaliu al inscripției

Planşa 34 Interpretări ale inscripției: 1. Zoltán Székely (1975); 2. Ioan I. Russu (1988); 3. Ioan Piso (1999);
4. Coriolan Opreanu (2011)